

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Noetika: interaktivní text pro studenty filosofie

Závěrečná práce

Bc. Klára Hodková, DiS.

Vedoucí práce: prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.

2013

Prohlášení autora

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 15. 6. 2013.

Klára Hodková

Souhrn

V práci je navržen interaktivní text k tématu noetika pro středoškolské studenty filosofie. První část práce je věnována motivům k sepsání tohoto textu, cílům učiva filosofie obecně, učebním textům běžně užívaným na školách a vlastnímu zdůvodnění efektivity ukázkového textu. V druhé části práce je podán samotný interaktivní ukázkový text jako návrh doprovodného učebního textu k výkladu učitele.

Klíčová slova: dějiny filosofie, noetika, interaktivní učební text, učebnice pro střední školy

Abstract

The goal of the paper is to present interactive sample text on noetics for high school students of philosophy. The first part of the paper is devoted to the motives for writing such text, the curriculum philosophy in general, textbooks commonly used in schools and to justification the efficiency of the interactive text. The second part presents an interactive sample text itself, that is supposed to be used as an addition to the teacher's explanation.

Keywords: history of Philosophy, noetics, interactive textbooks, textbooks for high school

Obsah

0	ÚVOD.....	5
1	MOTIVY	6
2	TEXTY K FILOSOFII NA SŠ	8
3	INTERAKTIVNÍ TEXT	11
4	UKÁZKA VÝUKOVÉHO TEXTU	14
4.1	Úvod	14
4.2	Na cestě hledání	15
4.2.1	Sókratés	15
4.2.2	Presokratéci	17
4.2.3	Platón.....	19
4.2.4	Aristotelés.....	20
4.2.5	Spor o univerzálie	22
4.2.6	Galileo Galilei	23
4.2.7	Mikuláš Koperník	26
4.2.8	René Descartes	27
4.2.9	George Berkeley	30
4.2.10	Francis Bacon	31
4.2.11	John Locke	32
4.2.12	David Hume	33
4.2.13	Gottfried W. Leibniz.....	34
4.2.14	Immanuel Kant	35
4.2.15	Johann G. Fichte	38
4.2.16	Friedrich Schelling.....	38
4.2.17	Georg W. F. Hegel	40
4.2.18	August Comte	42
4.2.19	Rudolf Carnap a Ludwig Wittgenstein	43
4.2.20	Karl R. Popper	44
4.2.21	Thomas S. Kuhn	45
4.2.22	Paul K. Feyerabend	45
4.2.23	Hermeneutika	46
4.3	Ukončení cesty	48
5	ZÁVĚR.....	49
6	POUŽITÁ LITERATURA	50
7	PŘÍLOHY.....	52

0 ÚVOD

Cílem této práce je sepsání interaktivního textu pro studenty filosofie na středních školách a gymnáziích. Tento text seznamuje studenty s látkou týkající se vývoje filosofie z hlediska noetiky (teorie poznání) od antického Řecka po současnost. Jeho úkolem je doprovázet výklad učitele, rozšiřovat jej a vést studenty k samostatnému studiu.

Pojmout filosofii lze z různých hledisek. Téma teorie poznání jsem vybrala zvláště proto, že obsáhnout celé dějiny filosofie ze všech hledisek v této práci nelze. Navíc sledovat vývoj utváření našeho poznání, užívání různých metod a přístupů ke zkoumání pravdy, proniká do samých základů dějin filosofie. Ucelená literatura však k tématu noetiky v takovéto podobě neexistuje.

Na středních školách se často učí dějiny filosofie velmi povrchně. Nebývá čas užít zajímavé příklady a uvádět souvislosti a přesahy do dalších předmětů. Většinou si z hodin studenti odnesou pouze slet jmen, případně dat a citátů. Učitel tak ponechává studenty bez hloubky pochopení probírané problematiky a je zcela zřejmé, že tímto přístupem nedovede splnit očekávaný cíl svého předmětu.

Pokud učitel zadává doporučenou literaturu k předmětu filosofie, často to bývá obširná učební kniha plná pojmů a jmen. Domnívám se, že je lepší dát studentům filosofie kratší skripta, která by obsahovala ve stručné formě učivo. Avšak skripta sepsaná jako výpisky z hodin, kde jsou opět jen uvedena jména a pojmy bez porozumění, nemá velký význam.

Proto jsem se v této práci pokusila sepsat jiný typ učebního textu, který by mohl studenty oslovit více, než strohé podání filosofie dějin. Vycházím přitom ze své vlastní zkušenosti. V textu oslovuji studenty přímo a jsou tak zapojeni do příběhu. Jsou mu kladeny otázky a úkoly, které na své cestě plní. Navíc je vždy ponecháván tomu, aby svobodně mohl vyhledávat vše, co ho více zajímá.

Efektivnější je podat základní problém stručně a zajímavě a nechat čtenáře, aby to v něm probudilo otázky a vlastní aktivitou se snažil získat další odpovědi. Vše, do čeho se zapojí se zájmem, splní lépe cíl učiva, než pasivní přijímání dat, kterým často student ani nerozumí.

1 MOTIVY

Pro sepsání výukového textu pro studenty jsem se rozhodla především na základě své zkušenosti s výukou filosofie na střední škole a později na univerzitě. Domnívám se totiž, že učivo filosofie není studentům, kteří se s tímto tématem setkávají poprvé, dostupné tak, aby je dokázalo oslovit a hlavně, aby bylo srozumitelné. Jedná se totiž o látku, která je vysoce abstraktní a v interpretacích často nejednotná, čímž se liší od ostatních zvláště exaktních předmětů.

Studium filosofie se na středních školách a gymnáziích často redukuje zhruba do dvou semestrů. Je nesmírná škoda, že toto období učitelé často využijí jen k tomu, aby podali pouhá data, fakta a jména. K souvislostem se často nedostanou, protože buď na ně není čas, nebo o to studenti (podle jejich slov) nestojí. Otázka je, o co vlastně studenti stojí a jak jim filosofii co nejlépe a nejvíce přiblížit.

Ze své zkušenosti praxe na střední škole, styku se studenty i učiteli, jsem zprvu došla k přesvědčení, že studenti stojí o pouhá fakta, která se naučí na určitou zkoušku a posléze je z paměti vytěsní jako něco nepotřebného a uvolní tak místo pro další informace. Nemají zájem o cokoli dalšího, ať jde o kreativní činnost při psaní úvahy, zamýšlením se nad podanými (či současnými) tématy nebo jen poslouchání příběhů.

Zdá se, že je velmi těžké ve studentech probudit vášeň po vědě. Učitelé humanitních oborů, se kterými jsem se setkala, zkoušeli při své výuce různé didaktické metody. Po letech praxe docházeli často k závěru, že nemá cenu věnovat spoustu svého času přípravě na hodiny, protože ve výsledku o to studenti nejeví zájem. Jakékoliv souvislosti, které by jim mohly umožnit pochopit látku, odmítají jako nedůležité a vypisují jen to nejdůležitější z podaných fakt. Z toho plyne, že studenti nechtějí pochopit probíranou látku, ale jsou (ještě) ochotni se pár základních informací naučit z paměti, aby získali dobrý prospěch.

Motivovat takovéto studenty se zdá být téměř nemožné, neboť již primárně jdou do školy s tím, že to tam chtějí nějak přetpět a (neochotně) aktivními se stávají jen v době, kdy je to nebytně nutné, tedy kvůli prospěchu. Problém by se měl hledat v základech systému školství a přístupu učitelů (a celé společnosti), ale to není tématem této práce.

Vnímavější studenti si však kladou otázku, proč se to a to musí učit. K čemu jim ta látka je? Myslím, že uspokojivě by měl umět odpovědět každý učitel svého předmětu. Říci opovržlivě, například, že se látku mají učit jen kvůli přijímacímu řízení na vysokou školu (k čemuž se váže i má zkušenost na střední škole), není dostatečně motivující. Na jednu

stranu se studenti zdají být bez zájmu k učivu a na druhou stranu se ještě dokáží ptát na to, proč a k čemu se to či ono musí učit.

Usuzuji z toho, že je nesmírně důležité, aby z hodin výuky nevyprchal smysl. Pokud dočista vyprchá, ze studentů se brzo mohou stát absolutně pasivní stroje, které se již neptají po smyslu předmětu (případně zároveň i světa). Budou jen recyklovat data. Z těchto důvodů by se učitelé neměli poddat zdání, že studenti nestojí o vysvětlení souvislostí týkající se daného předmětu, souvislostí mezi předměty a přesahy do praktického života. Naopak by učitel měl v každé hodině, třeba i opakovaně, klást důraz na smysl toho, co se mají studenti učit. Tato námitka se týká nejen pro samotnou pedagogickou činnost učitelů, ale i pro psané učební texty.

2 TEXTY K FILOSOFII NA SŠ

Zákon učitelům neukládá, aby užívali určité učebnice pro výuku. Ministerstvo školství pouze ukládá očekávané výstupy jednotlivých předmětů, tedy to, co by si student střední školy či gymnázia měl osvojit.

V předmětu filosofie by si studenti měli osvojit nebo umět objasnit a porovnat: podstatu filozofického tázání, východiska filosofie, mýtu, náboženství; vědy a umění k uchopení skutečnosti a člověka; filosofické směry a jejich klíčové představitele; řešení základních filosofických otázek v jednotlivých etapách vývoje filosofického myšlení; eticky a věcně správně argumentovat v dialogu a diskusi; uvážlivě a kriticky přistupovat k argumentům druhých lidí; rozpoznat nekorektní argumentaci a manipulativní strategie v mezilidské komunikaci; zhodnotit význam vědeckého poznání, techniky a nových technologií pro praktický život i možná rizika jejich zneužití; posuzovat lidské jednání z hlediska etických norem a svědomí jednotlivce; základní pojmy a normy.¹

Učivo má podle Rámcového vzdělávacího programu zahrnovat podstatu filosofie (základní filosofické otázky, vztah filosofie k mýtu, náboženství, vědě a umění), filosofii v dějinách (klíčové etapy a směry filosofického myšlení), a v rámci religionistiky pak víru v lidském životě (podoby víry, znaky náboženské víry, náboženské systémy, církve a sekty).

Tento program byl zaveden v rámci školní reformy a v účinnosti je na gymnáziích a středních školách od roku 2009. Oproti klasickým osnovám školní vzdělávací program přináší školám větší svobodu. Vychází z potřeb člověka 21. století – zvládat množství informací, orientovat se ve světě techniky, účastnit se aktivně života ve společnosti, dorozumět se v prostoru EU atd. Proto by měl být ve vzdělávání kladem důraz na umění spolupráce, komunikace, řešit problémy a učit se, což se pak projeví ve spektru povolání, konkurenceschopnosti a produktivitě práce. Základem musí být správná motivace k učení a příznivé prostředí pro vzdělávání.²

Větší svoboda škol při výuce neznamena, že by učitelé mohli učit zcela to, co chtějí. Uvedený Rámcový vzdělávací program vymezuje závazné cíle, obsah i výsledky, kterých je třeba se držet, ale na druhou stranu poskytuje využití „volné“ časové dotace. A je plně na

¹ MŠMT ČR. Školná reforma. *Rámcové vzdělávací programy* [online]. Cit. 2013-05-23. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolskareforma/ramcove-vzdelavaci-programy>.

² MŠMT ČR. Školná reforma. *Nejčastější dotazy* [online]. Cit. 2013-05-23. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolskareforma/dotazy>.

škole, jak tuto dotaci využije – co posílí a co nabídne nového. Také přístupy k jednotlivým studentům v konkrétních podmínkách a postupy ve výuce mohou být odlišené. Požadovaného výsledku se dá dosáhnout různými cestami. Školy musí respektovat základní požadavky státu, ale v zásadě mají možnost stavět svůj školní vzdělávací program podle podmínek své školy, zkušenosti učitelů, skladby studentů a jejich zájmů, a pomocí volné časové dotace dotvářet zaměření výuky.³

Na základě výše uvedeného pozadí našeho tématu, není třeba, aby pro výuku filosofie byly potřeba určité učebnice. Každý učitel jde vstříc cílům daným státem jinou cestou. Na tomto místě budu vycházet ze své vlastní zkušenosti při setkávání se s učiteli filosofie. Většina z nich neukládá svým studentům žádnou povinnou literaturu, kterou by během studia studenti měli přečíst; zřejmě proto, aby nebyli příliš přetěžováni, neboť předmět filosofie na středních školách nebývá tím nejdůležitějším a nejnositelnějším předmětem. Učitelé se tedy spoléhají se na výklad v hodině, který bývá doprovázen četbou a interpretací filosofických textů k tématu.

Tito učitelé čerpají pro svou přípravu na hodiny ze středoškolských učebnic a úvodů do filosofie. Často jde o Úvod do filosofie od Arna Anzenbachera⁴, knihu psanou jako přehled filosofických proudů. Nebo užívají u nás asi nejrozšířenější přehled dějin filosofie - Malé dějiny filosofie od Hanse Joachima Störiga⁵, který klade důraz na vývoj myšlení v různých epochách. Zaměřuje se na řešení filosofických problémů na cestě poznání, nebo také na to, jak je v dějinách nahlížena otázka Boha. Tato kniha je uspořádána chronologicky a dále podle osobností a směrů.

Dalším podkladem pro výuku se užívá učebnice Filozofie pro střední školy⁶, která zachycuje dějiny filozofie od antiky do současnosti v jejich nejvýznamnějších proudech. Zároveň slouží jako stručná čítanka významných filozofických textů. Nebo se doporučuje kniha Iva Tretery *Nástin dějin evropského myšlení*⁷, která je zaměřena na filosofii od Thaleta

³ MŠMT ČR. Školská reforma. *Nejčastější dotazy* [online]. Cit. 2013-05-23. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolskareforma/dotazy>.

⁴ ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filosofie*. 3. vyd. Praha: Portál, 2010, 377 s. ISBN 978-80-7367-727-5.

⁵ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. 7., přeprac. a rozš. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, 630 s. ISBN 80-7192-500-4.

⁶ MĚŠŤÁNEK, Tomáš. *Filozofie pro střední školy rozšířené vydání*. Praha: Fraus, 2012, 128 s. ISBN 978-80-7238-516-4.

⁷ TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení: od Thaleta k Rousseauovi*. 5. vyd. Praha: Paseka, 2006, 374 s. ISBN 80-7185-819-6.

po Rousseaua. Jako krátký nástin tématu filosofie také slouží učebnice *Odmaturuj ze společenských věd*⁸.

Tyto učebnice z hlediska velkého rozsahu většinou ani studentům učitelé neukládají jako povinnou četbu. Mnohdy ani doporučenou. Spíše se tak děje na gymnáziích, než na středních školách, že učitelé ukládají jednu z těchto učebnic jako povinnou četbu. Byť jde často o rozsahem velké knihy, nezahrnují podle mnou oslovených učitelů vše, co je třeba při výkladu říci, a proto musí odkazovat i na jiné zdroje, což může být pro studenty zatěžující. Například kniha *Malé dějiny filosofie* je užívaným výukovým materiálem z toho důvodu, že oproti jiným úvodům do filosofie zahrnuje i filosofii východní. Témata má přehledně rozdělena, ale chybí jim hloubka a přesné vysvětlení pojmů (příkladem může být Thaletova voda jako *arché*, která je zde vysvětlena jako materiální pralátka). Zejména v kapitolách o presokraticích musí učitelé odkazovat na jinou literaturu.

Všechny uvedené pracovní materiály mají společné to, že se jedná o chronologicky uspořádaný výklad dějin filosofie jako soubor dat, jmen, pojmů a základních myšlenek. Často v nich chybí větší souvislosti, které by daly do hloubky pochopit, proč se vývoj udával určitým směrem. Jako sekundární zdroj informací mohou sloužit jako dobrá opora pro lepší orientaci v dějinách filosofie, avšak ani jedna z nich nenechává čtenáře vstoupit do filosofie; pouze mluví o filosofech, ale filosofii tyto knihy nejsou. Mou námitkou je, že tyto knihy slouží jako pouhý přehled mnoha informací, který nevede čtenáře do hlubší roviny pochopení.

Některé z těchto obširných knih jsou podle mého názoru pro první setkání s filosofií příliš obtížné a můžou odradit své čtenáře svým počtem stran a nezáživně podanou velmi těžkou a abstraktní látkou. Myslím, že by bylo efektivnější, aby se začalo s méně rozsáhlou látkou, která by ale byla podána ne jako soubor daných fakt, ale formou, která by čtenáře zaujala a podnítila v nich zájem o látku v takové podobě, že si sami budou vyhledávat další poznatky a přiměje je to k přemýšlení nad tématem, což je cesta k pochopení tématu. A to je přece cílem jakékoliv výuky. Teprve poté, co je ve studentovi vzbuzen zájem o další zkoumání, se mu může doporučit širší přehled daného tématu v podobě výše uvedených knih, které mu poskytnou komplexnější pohled.

⁸ DVORÁK, Jan. *Odmaturuj! ze společenských věd rozšířená verze*. 2. vyd. Brno: Didaktis, 2008, 256 s. ISBN 978-80-7358-122-0.

3 INTERAKTIVNÍ TEXT

Aby výuka byla efektivní, neměla by zůstat na pouhém předávání množství informací, ale měla by se co nejvíce pokusit vzbudit ve studentech aktivitu a zájem. Takovou zábavnější formu výuky poskytuje interaktivní výuka, která podává méně stereotypní formu výuky a zvyšuje motivaci k učení. Cílem interaktivní výuky je zapojit do procesu učení studenty, kteří již nebudou jen pasivními posluchači, ale podílí se na výuce a procesu vzdělávání.

Důležitým znakem interaktivního vyučování je názornost. Ve výuce se využívají audio a video nahrávky, webové odkazy, z nichž mohou studenti získat rozšiřující informace k probrané látce apod. Navíc se klade důraz na přesahy probírané látky k jiným předmětům, což vede k uvědomění si, že jednotlivé poznatky je nutné kombinovat a propojovat s jinými poznatky.

Při interaktivním textu také platí zásada nenechat čtenáře v pasivitě. Studenti mají takových textů a vůbec i přednášek, kde se pouze něco konstatuje a nechce se po něm žádná aktivita, dostatek. Z tohoto modu pasivity student maximálně bude vyhledávat či si vypisovat jen to, co bude potřebovat pro danou zkoušku z předmětu a více informací většinu studentů zajímat nebude, neboť ho to zatěžuje. Jen výjimečně se najde student, který z vlastního zájmu věnuje čas probírané látce. Taková je moje zkušenost.

Interaktivní text si klade za cíl nejen předat látku, ale oslovit čtenáře tak, aby se stal aktivním. Jakou změnu tedy učinit, aby to nebyl pouhý soupis informací? Může jít například o souvislý příběh, do kterého je čtenář vtažen a prožívá spolu s hrdiny odkrývání tématu látky, která se má probrat. Příkladem takového textu je populární dílo *Sofiin svět* od norského učitele filosofie Josteina Gaardera⁹, které se roku 1995 stalo dokonce nejprodávanější knihou na světě, a roku 1999 byla zfilmována.

Gaarder včlenil do beletrického útvaru elementární poznatky z dějin filosofie. V příběhu vystupuje dospívající dívka Sofie, které začne psát neznámý pisatel dopisy a seznamovat ji s kapitolami světové filosofie. Sofie je stržena do víru událostí, na jejichž konci Sofie zjistí, že nic není tak, jak to vypadá a že existence je pojem vpravdě relativní. Na knihu byly vydány skvělé recenze. Nejen studenti, ale i laická veřejnost si velmi chválí vysvětlení zdánlivě nudné filosofie zábavnou formou.

⁹ GAARDER, Jostein. *Sofiin svět: román o dějinách filosofie*. 5. vyd. Praha: Albatros, 2006, 430 s. ISBN 80-00-01748-2.

Zejména v dnešní době, kdy jsou děti vychovávány mnohem více skrze obrazovou formu, než kdykoliv jindy, stojí za zvážení přiblížit se jim obrazovou formou výuky v předmětech, u kterých je těžké studenty nadchnout pouhým výkladem, ať už psaným nebo mluveným. Pro lepší názornost v psaném textu lze užívat nákresy. Že to jde i v oblasti filosofie můžeme vidět v Encyklopedickém atlasu filosofie¹⁰, který vedle psané podoby přehledu hlavních myšlenek a pojmů vybraných filosofů nebo škol užívá podobu obrazovou. Tyto obrázky a grafická schémata mají za úkol nejen názorně objasnit text, ale také přispět k porozumění a k přiblížení jednotlivých otázek.

Pro náročnost zpracování obrazového materiálu a hlavně kvůli rozsahu této práce se v mé ukázce výukového textu žádné takové doprovodné názornosti neobjeví. Avšak je to velmi účinná pomůcka pro pochopení těžkých a obsažných témat, a proto jsem čtenářům hned v úvodu textu zadala (dobrovolný) úkol, aby si kromě psaných poznámek dělali vlastní tvorbou obrázky, které jim poslouží nejen k zpětnému připomenutí látky, ale zároveň je v průběhu tvorby přiměje k tomu, aby se nad látkou do hloubky zamysleli. Jedině takovéto zamyšlení vede k pochopení a jediné pochopení může zaručit, že jim látka něco předá a má šanci se uložit v dlouhodobé paměti.

V následující rozsáhlé kapitole se již věnuji samotnému textu, tedy ukázce mnou navrhovaného výukového materiálu, který si klade za cíl seznámit studenty s hlavními motivy změn v myšlení v průběhu dějin; s hlavními představiteli a filosofickými směry. Text má sloužit pouze jako doprovodný materiál k výkladu učitele. Zaměřila jsem se na výklad z hlediska teorie poznání, neboť sepsat celé dějiny filosofie je pro rozsah této práce příliš obsáhlé.

Vycházím z předpokladu, že méně znamená více, tedy, že je efektivnější studentům dát rozsahem menší studijní materiál, než jakým je většina knih. Rozsahem menší text si totiž spíše prostudují, než několika sty stránkové knihy.¹¹ V tomto textu pak naleznou stručnější formou vysvětlené základní myšlenky a jejich souvislost, a to jiným způsobem, než je klasický výklad.

Místo množství dat (mnohdy bez souvislostí) se tu pokusím sestavit výukový text netradiční podoby. Čtenář bude osloven přímo, což ho více vtáhne do tématu. Ideální by bylo rozpracovat příběh, jak bylo ukázáno na příkladu Sofie. Z hlediska rozsahu práce to však

¹⁰ BURKARD, Franz-Peter, Peter KUNZMANN a Franz WIEDMANN. *Encyklopedický atlas filosofie*. Praha: Lidové noviny, 2001, 265 s. ISBN 80-7106-339-8.

¹¹ ČÁP, Jan a Jiří MAREŠ. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2007, s. 473-492.

rozsáhleji rozepsat nelze, a tak se omezím pouze malou ukázkou příběhu, který by mohl být rozpracován hlouběji.

Oproti výše zmíněným formám výukových textů, které většinou pouze sdělují informace, zde čtenář, který je osloven přímo, musí plnit úkoly na své cestě. I když tu není přímá zpětná vazba a nevíme, jak si s úkoly poradil, tak alespoň si je přečte a alespoň se nad nimi v krátkosti pozastaví, což je stále účinnější, než jen čtení daností. Je tu i šance, že ho odpověď na otázku bude zajímat natolik, že si bude sám shánět odpovědi, a to je další cíl tohoto textu – přimět a zároveň naučit čtenáře samostatně pracovat. Některé pojmy a problémy sám bude muset vyhledávat, aniž by k tomu dostal výslovný úkol.

Text by šel napsat také formou hry, kde by zadané úkoly dávaly nějaký výsledný smysl. Například, že by na konci knihy a splnění všech úkolů čtenář došel k jedné výsledné odpovědi, jako by vyluštil tajenku. Prožívané dobrodružství by ho mohlo nadchnout a motivovat, čímž by byl náš úkol splněn.

4 UKÁZKA VÝUKOVÉHO TEXTU

4.1 Úvod

Milý čtenáři, v tomto textu nalezneš přehled dějin poznání, které ti ukáží, jak se od antiky do současnosti utvářela víra v to, co je pravdivé. Tímto se zabývá teorie poznání, neboli noetika, gnozeologie, epistemologie. Vnímání dnešního světa vůbec není samozřejmým jevem, ale vyrůstá na základě myšlenkových koncepcí. Stejně tak i noetika je uměle zavedeným termínem v novověku. Zkoumá rovinu myšlení, bytí, poznání.

Budeme zde sledovat vývoj dějin poznání chronologicky od antického Řecka, kde vznikla filosofie a tázání se po bytí, přes středověk, novověk, až po současnost. Pochopíš-li, co se ti tento text snaží předat, pak se již nebudeš dívat na tento svět stejnýma očima, neboť budeš vědět, že nic není samozřejmé, jak se zprvu jeví.

Měj však na paměti, že zde sledujeme vývoj evropského myšlení, které je založeno na unikátním konceptu řecké filosofie a dosud nebyl svou šířkou překonán. Je to pokus dospět k moudrosti (filosofie z řečtiny *filein sofia* = láska k moudrosti), přičemž je filosof stále na cestě, hledá. Aristotelés se pokusil vymezit definici filosofie a platí dodnes: Filosof si klade otázky a nespokojí se jen s dogmatickými tezemi. Oproti tomu vznikl zcela jiný koncept východní filosofie. *Řekni, v čem jsou hlavní rozdíly obou těchto koncepcí?*

Tato otázka je zároveň tvým úkolem. V následujícím textu nalezneš několik úkolů nebo otázek psaných kurzívou a tvým úkolem je samostatně nalézt odpověď. Někdy se odpověď skrývá v textu, ale častěji ji budeš muset nalézt sám. Pouhé čtení ti nikdy nedá tolik, co zamyšlení nad tématem. Poslouží ti k tomu třeba vyhledávání na internetu, ale spíše se snaž využít slovníky (filosofický a cizích slov) a dostupné literatury v knihovně.

Druhým úkolem je, aby sis založil nějaký sešit, kam si můžeš psát poznámky. Po celou dobu výkladu si piš, anebo kresli, hlavní myšlenky. Lépe je pak pochopíš a uvidíš mezi nimi souvislost. Zároveň si vypisuj slovíčka, kterým nerozumíš a vyhledej, co znamenají, ať příště víš, o co se jedná. Také v průběhu čtení listuj na závěrečné stránky textu, které ti pomohou se zorientovat v čase (chronologický seznam). Zajímá-li tě nějaké téma blíže, můžeš využít doporučenou četbu, která je také vypsána na konci knihy.

4.2 Na cestě hledání

Vítej, příteli. Víím, proč jsi přišel... Zajímá tě co je pravda a jak dospět k moudrosti. Dlouhou cestu jsi sem vážil a já, starý čaroděj, ti nemohu dát odpověď. Nezoufej však, a přístup bližze. Znáím sourozence, jejichž rodiči jsou Čas a Dějiny. Zavedu tě za nimi a jistě tě vezmou kamkoli v místě i čase, kam budeš chtít a snad na svých cestách nalezneš to, po čem toužíš.

Nejstarší je sestra Antika. Velmi zvědavá a krásná žena. Vezme tě do starého Řecká, místa, kde se otázka po moudrosti a pravdě zrodila...

Dobře sis vybral, cizince, pravdu a moudrost hledej právě v mém království, v místě, kde se zrodila filosofie, jež je láskou k moudrosti a filosofové se tu snaží zkoumat ty nejhlubší otázky života. Takovým jistě budeš i ty. Prosím dělej mi společnost cestou do Delf a *řekni mi, zda víš, proč se tu filosofie zrodila? Co je tu tak jiného oproti jiným dobám a civilizacím, že si tu lidé začali klást filosofické otázky?*

4.2.1 Sókratés

Pohled' na ten nápis... Poznej sebe sama..., jímž je zdoben vchod naší Delfské věštírny. Před časem jednoho obyčejného kameníka a vojáka prohlásila věštírna za nejmoudřejšího ze všech lidí v obci. Sókratés se jmenoval. Avšak sám se za moudrého nepovažoval a snažil se to dokázat. Vedl dialogy s mnoha athénskými muži, podle zdání moudrých, ale nakonec nabył mínění, že se jen zdají moudrými druhým i sobě. Byli na tom hůře než Sókratés, neboť se při jistém nevědění o něčem dokonalém bláhově domnívali, že něco ví. Kdežto Sókratés ani neví, ani se nedomnívá, že něco ví. Proto ho věštírna označila za nejmoudřejšího.

Myslíš, že pravé poznání přichází zvenčí? Asi máš tu zkušenost, že pokud sám nebudeš chtít, tak tě nikdo, rodiče ani učitelé ve škole, ničemu nenaučí. Sókratés nenapsal žádný text, který bych ti mohla poskytnout jako vedení k moudrosti. Byl velmi záhadný, a vše, co o něm víme, známe ze spisů jeho žáka Platóna, v nichž zachytil filosofické rozhovory mezi Sókratem a athénskými muži, ale nelze s jistotou říci, zda jsou to názory Platóna, nebo samotného Sókrata.

Abys lépe pochopil, jak významný Sókratés byl, musím ještě mnoho říci. To víš, že před Sókratem tu byli významní filosofové. Ti zkoumali především přírodu (*přečti si kapitolu*

Presokratenci a pak se vrat' zpět), a Sókratés se o nich odlišil zejména tím, že se od přírody obrátil k otázkám člověka.

Sókratés žil v Athénách, které se staly kulturním centrem světa a postupně se tu vyvinula demokracie s lidovými shromážděními a soudy. Aby se takových shromáždění lidé mohli účastnit, bylo třeba, aby byli poučeni a zvládli rétoriku a umění argumentace. Tomu vyučovali za peníze sofisté (učenci, znalci), kteří přicházeli zdaleka učit obyvatele Athén. Zajímali se oproti přírodním filosofům o člověka a jeho místo ve společnosti. Neuznávali platnost něčeho obecného a pravdu má podle nich ten, kdo prosadí v rozhovoru své zájmy – tedy ten, kdo je u moci. Pravda slouží člověku.

To tvrdil i sofista Prótagorás, podle kterého je mírou všech věcí člověk, tzn., že člověk rozhoduje o tom, co je pravda. A filosofie je nástrojem pro to, aby se činilo ze slabší teze silnější a z nepravdy se činila pravda. Filosofie je pro ně nástrojem poznání v podobě relativní a manipulovatelné. Sókratés byl také sofista, ale nesouhlasil s poplatky za učení a nelíbilo se mu, že se relativnost uplatňovala i v etické rovině, kde ze zlého sofisté činili pouhou argumentací dobré, a ukázal, že nejdůležitější není politická moc, ale řízení se neosobními ideály harmonie, spravedlnosti a dobra. Nelze být šťastný, když nejednáme v souladu se svým přesvědčením. Nebo myslíš opak, příteli? *Zauvažuj, lze vědomě pomlouvat a krást a přitom být šťastný?*

Rozum byl pro Sókrata větší autoritou, než zákony obce (je racionalista). A každý kdo rozum užívá, může pochopit filosofické pravdy. Poměřoval pravdy polis (tj. řecký městský stát) s rozumovou kritikou, které se zakládali na tradici a dogmatech. Pouze kladl otázky a budil dojem, že nic neví, přitom v rozhovorech přiměl účastníka hovoru, aby sám odhalil svá slabá místa svého myšlení a užil svůj rozum. Pomáhal tak lidem s „porodem“ správného pochopení věcí. Až budeš mít chuť, *zajdi do nejbližší knihovny. Vyber si nějaký z Platónových dialogů a ve chvíli volna si ho přečti*. Jsou velice poutavé a poučné. Často v nich Sókratés klade otázky po pravém poznání vůči pouhému mínění.

A jak myslíš, příteli, že reagovali lidé na Sókratovy výstupy? Ovšem, začal některým z nich vadit, neboť narušoval řád obce a probouzel účastníky hovoru k vlastnímu myšlení. *Proč jsou otázky nebezpečnější než odpovědi?* Nakonec ho odsoudili k smrti. Celý proces zachycuje ve svých dílech Platón. V jeho Ústavě si můžeš přečíst i podobenství o jeskyni, kde je zachycen rozdíl mezi vzdělanou a nevzdělanou duší, což je možná narážka na nespravedlivé odsouzení Sókrata. *Pojď, dám ti tento text (viz. příloha D), přečti si ho*

nerušeně a pak mě řekni, zda v tomto podobenství spatřuješ něco ze své doby. Je u vás něco jiného, nebo také máte všední svět plný předsudků, ze kterého lidé neradi vychází ven do uvědomělé svobody? Co vede podobné Sókratovi vzepřít se názorům ostatních a riskovat život? Pro co? Sepiš mi prosím krátkou úvahu; přečtu si to později. Teď již musím odejít. Můj drahý příteli, chtěl jsi vidět, co je pravda, a tito dva velcí filosofové mé doby, ukázali cestu k ní. Bude ti ale stačit?

4.2.2 Presokratici

Staří Řekové se nejprve snažili najít pevné body (*arché* neboli pralátka), z nichž vše vzniká a filosof je dokáže myšlením poznávat. Každý je určoval odlišně; například Thalet určil za pralátku vodu (ale ne ve smyslové podobě, nýbrž jako nenázornou rozprostraněnost), Anaximandros *apeiron* (bezmeznost), Anaximenés vzduch, Hérakleitos oheň, Pythagoras číslo. Co mají společného, je to, že nejde o smyslovou podobu tohoto principu, nýbrž o nenázornou myšlenkovou konstrukci, která svou obecností přesahuje svět.

Od *arché* postoupili Řekové do obecné teorie kosmu (tj. věčný konečný vesmír, ohraničený nebem). V celku světa podle Řeků vládne přísný řád (*logos*), který uspořádává svět do harmonické souhry, která lze poznat – filosofii. Snažili se převést nekonečnou nevyčerpatelnou smyslovou rozmanitost světa na konečný počet prvků a právě rozum je ten, který dokáže tuto strukturu světa pochopit. Smysly totiž každý vnímá jinak a nikdy neuvidíme celou rozmanitost, ale pouhé výseky.

Jak je to odlišné od mytického pojetí světa? Ten pojímá celek světa jako netransparentní, kde vládou temné síly, které nelze poznat. Filosofie však svět projasnila rozumem, který dokáže *logos* nahlédnout. Řekové tedy postupují objektivisticky, tzn., že primární je svět a člověk se na něm pouze podílí a poznává ho. To bylo v novověku obráceno, ale to ještě uvidíš. A aby to byla filosofie (a ne jen vědecký výklad světa), tak ranní filosofové přidali sebereflexi, čímž postoupili do roviny metafyzicky.

Na tomto myšlenkovém poli se zrodily nové pojmy, které jsou ústřední pro celé dějiny noetiky. Těmito pojmy je bytí a jsoucnost. Pojmem bytí je vynález Řeků, který se většina filosofů snažila z různých hledisek objasnit. Každý nějak pojmu bytí rozumí, avšak uchopit ho názorně nelze. Pouze myšlením (rozumem) lze nahlédnout.

Co si pod termínem bytí představit? Oproti jsoucnu bytí nezaniká, je obecné, ideální, věčné, trvalé, abstraktní. Je základním artikulačním prostředkem všeho, co jest. Tím se překonala každodennost a objevil se nový svět metafyziky. S bytím operujeme, aniž si to uvědomujeme. Je to něco vzdáleného a přitom blízkého. Bezprostředně k ničemu neslouží, jen s reflexí se může užít pro poznání hlubších pravd.

Pro Řeky je bytí něco předmětného a božského; byt' vzešel z běžného jazyka, z danosti a existence, tak došlo k jeho abstrakci – jsou pod ním zahrnuty ostatní pojmy (např. pojem stromu – pojem olše – konkrétní strom). Sami se Řekové chtěli nesmrtelným bohům přibližovat například tím, že získávali nesmrtelnou slávu ve válkách nebo v Olympijských hrách. *Zajímalo by mě, jestli ve tvé době také lidé soutěží pro to, aby se přiblížili bohům, či mají jiné důvody.*

Aby Řekové přežili útoky Peršanů, museli vyvíjet důmyslná obranná řešení. Také pro orientaci na moři a stavbu lodí apod. se obrátili se k vědě, k matematice, geometrii a algebře. Právě v matematických útvarech viděli božské, ideální, obecné a trvalé rysy, které jsou odlišné od smyslových a které můžeme myšlením poznávat. Čísla trvají a existují nezávisle na nás a bytí se k nim má tak, že je tím nejabstraktnějším pojmem, které vše ostatní zahrnuje.

Tradici, která trvala až do novověku, založil Parmenidés. Významně poznamenal vývoj evropské metafyziky v tom, že podal jako první definici bytí. *Co o tom píše si teď přečti v Parmenidově básni o cestě k pravdě (viz. příloha C) a pak ji zkus interpretovat. Je to cesta metodického hledání, která vymaňuje ze smyslovosti a ukáže rozdíl mezi pravdou a domněnkami.*

Jak vidíš, Parmenidés zde určil abstraktní pojem bytí jako jedno jediné trvalé a neměnné jsoucnu v modu absolutní přítomnosti. Díky svému výroku, že „bytí jest a nebytí není“ se celé dějiny ubíraly cestou zkoumání toho, co jest, neboť zkoumat něco, co není, nelze. Zkoumat nelze např. čas, anebo nelze věřit v to, že by svět vznikl z ničeho. Parmenidova teze, že „bytí a myšlení je totéž“ znamená, že bytí a myšlení mají stejný tvar (jsou izomorfní), a tedy lze bytí uchopit myšlením. *Jistě mi zodpovíš otázku, která mě zajímá: jak vznikl svět podle starých Řeků a jak podle křesťanů?*

Všichni filosofové Parmenidovy rady uposlechli. Až ve 20. století tuto koncepci zpochybnil Martin Heidegger, ale o tom až později. Proti Parmenidovi vystoupil již jeho současník Hérakleitos, který přišel s jinou koncepcí bytí. Bytí podle Hérakleita není jediným a

neměnným, ale naopak je svárem principů, dialektickým pohybem, který překonává napětí bytí i nebytí. Podle Hérakleita je svět jako chlapec, který si neustále hraje.

Myslím, že to nejdůležitější jsem ti k presokratikům řekla. *A teď se vrátíme zpět k Sókratovi.*

4.2.3 Platón

Řeknu ti teď něco více o Platónovi... Abstraktní způsob myšlení rozvíjel už Sókratés, ale podle Platóna jde u něj o filosofii použitelnou k výkonu v dané situaci bez textů a dialog byl směřován k praktické výchově. Asi sis stejně jako Platón všiml, že Sókratovo porodnické umění nevede k definitivnímu cíli. Otázky jsou přednější, než definitivní odpovědi, ale to Platónovi nestačilo. A tak obohatil Sókratovu filosofii o ideální oblast bytí. Konečně cesta filosofie poskytovala na svém konci něco poznatelného a uchopitelného, něco čím se dá řídit (tedy teoretické poznání má svůj cíl v jednání). Posunul se od otázky k definitivní odpovědi.

Po odsouzení a usmrcení Sókrata Platón založil svou vlastní filosofickou školu - Akademií, kde se vedli živé rozhovory s žáky. Zabýval se tím, co je v přírodě, lidském soužití a morálce věčné a neměnné. Nepatří sem pralátky presokratiků, neboť ty spadají do smyslového světa, a podle Platóna vše v tomto světě podléhá času a tomuto neustále se měnícímu musí odpovídat ještě něco vyššího, co je trvalé a neměnné.

Co mají společného všechny koně? Jistě každý konkrétní kůň je jiný, ale jejich „forma“ je věčná a neměnná. Jde o duševní vzory, podle nichž se náš smyslový svět vytváří. Aby mohlo něco vzniknout, musí to mít nejdříve prvotní vzor, podle čeho má vzniknout. Jako když chceš péct chleba, nejdříve máš představu a pak tvoříš... Tyto věčné a neměnné obrazy či vzory nazývá Platón idejemi a, jak tušíš dobře, svět idejí leží v oblasti mimo naše smysly. Lze ale poznat něco mimo náš svět zkušenosti? Jak lze poznat ideu či bytí věci?

Věci v tomto světě jsou pouhé zdání a klam. Tedy pro pravé poznání musíme poustoupit dále, do říše vzorů všech věcí, jež nepodléhají času. Do světa idejí se dostaneme pouze svým rozumem (*nús*), kterým je nahlédneme, avšak netvoříme, což znamená, že jsou tu i bez nás. Na to má můj bratr Novověk jiný názor, ale to ti poví sám... Důležité je, že Platón nadřadil rozum smyslům a jsoucům. Rozum mají všichni lidé stejný, ale smysly každému ukazují něco jiného.

Znáš nějaké oblasti zkoumání, které se zabývají tím, co má atribut ideality? Ano, třeba geometrie a matematika. Když se ptá učitel ve třídě, jaká barva je nejkrásnější, tak dostane různé odpovědi, ale když se zeptá, kolik je dva krát dva, tak by měl dostat stejnou odpověď od všech žáků. To je rozdíl mezi smyslovým vnímáním a rozumovým souzením.

Podle Platóna existují tři cesty, jimiž můžeš dospět k poznání: 1. dialektikou, 2. anamnézí, 3. jednorázovým náhledem neboli intuicí. U prvního bodu jde o dialog, ale ten nemusí být jen mluveným rozhovorem – Platón ho posouvá do roviny logického myšlení, kdy se pravdy dosáhne, když už nemáme k tezi antitezi, tedy když již nejsou argumenty proti, čímž dospějeme k odpovědi. Pak dosáhneme nevývratné pravdy. Cesta anamnéze je rozpomínání, kdy si duše vzpomíná na ideje, které nazřela před svým narozením. A cestu třetí jsi již viděl v podobenství o jeskyni. Je to jako když tě učitel učí, co je čtverec a ty jo jednorázovým aktem nazřeš a už navždy víš, co je čtverec.

Dílčí poznání se dějí skrze oblasti jako je matematika, geometrie, aritmetika či logika. Nad všemi dílčími idejemi je však jedna jediná idea, idea Dobra, již nahlédneme pouze díky filosofii. Tato idea je jako Slunce, které osvětluje a zjevuje vše, co jest. Musím dodat, že Platónova metafyzika ovlivnila celé západní dějiny myšlení a, jak uvidíš, moji mladší sourozenci se s ní vyrovnávají. *Napadají tě nějaké problémy a otázky, které tuto filosofii problematizují?*

4.2.4 Aristotelés

Do trojice největších filosofů starého Řecka patří vedle Sókrata a Platóna Aristotelés. S nimi se vyrovnávají moji sourozenci, ale to ti pak povědí sami... Dvacet let se Aristotelés učil v platónské Akademii a stal se žákem a později i kritikem svého učitele Platóna. Stejně jako Platón chápal bytí jako ideální, tzn. nepodléhající času a rozumem poznatelné, ale v dalších myšlenkách už není platonikem.

Dnes ráno jsem potkala dceru mého bratra Středověka, Renesanci. Zmínila jsem se o tobě a našem rozhovoru. Zaujala ji tvá zvědavost a mám ti prý ukázat obraz od italského malíře Rafaela Santiho, který zachycuje athénské filosofy. *(Vyhledej třeba na internetu Refaelovu fresku Athénské školy)*. Platón a Aristotelés stojí uprostřed. *Co myslíš, že vyjadřují svými gesty?* To je zásadní rozdíl mezi nimi...

Přesně tak, přáteli, Platón se odvrátil od světa smyslů a postoupil do věčného světa idejí. Pro pravé poznání mu stačil pouhý rozum. Aristotelés měl však zásadní námitky k Platónově koncepci: podle Platóna jsou říše zdání a pravého bytí od sebe odděleny a zároveň jedna bez druhé nemůže být, ale v jakém jsou tedy vztahu? Kde se ideje berou a má každá věc svou ideu? Existuje ještě třetí idea, jehož je idea první jen otiskem? Kolik jich vůbec je? To jsou otázky, které Platón nedokázal uspokojivě vysvětlit a tak se Aristotelés vypracoval novou ontologii. Propast mezi smyslovým světem a světem idejí odstranil, takže pro poznání už nestačí jen rozum, ale i smysly. Pozoroval přírodu a mnoho spisů, kde systematicky uspořádal různé vědní obory.

V podstatě shrnul to, co již říkali přírodní filosofové před ním. Chtěli nalézt ve světě změně něco věčného a neměnného. Ideje nestačí a oproti Platónovi tvrdil, že ideje jsou jen pojmy, které jsme si vytvořili, tedy neexistují samy o sobě. Idea nepředchází věci, ale již se nachází ve věci jako její vlastnost. Idea nebo forma stromu je něco společného všem stromům, jde o soubor vlastností stromu (rod, druh, živé, neživé). Platón měl významný pojem idea, které má bytí v ideální říši bytí; Aristotelés objevil pojem *úsía*, bytí jako jsoucnost věci.

Vidíš ten zásadní rozdíl v myšlení? Pro Platóna je to, co vidíme kolem sebe pouhé zdání, pouhý obraz toho skutečnějšího, co existuje ve světě idejí – a tedy i v lidské duši. Naopak Aristotelés došel k závěru, že v lidské duši jsou pouhé odrazy věcí kolem nás, neboť v nás nemůže být to, co dříve neprošlo smysly. Takže skutečný svět je svět přírody a navíc se na svět rodíme jako nepopsaný list, na který se zapisuje vše, na základě zkušenosti. Vrozený máme jen vrozený rozum, který uspořádává smyslové dojmy podle skupin a tříd a teprve tím vznikají pojmy jako je „strom“, „kůň“, „kámen“ nebo „člověk“.

Každé jsoucnost se skládá ve svém bytí ze šesti elementů: 1. látka, 2. forma či tvar, 3. možnost, 4. skutečnost, 5. esence či trvalé jádro, 6. existence neboli uskutečněná esence. Příkladem může být tvoje bota – bota je *úsía*, 1. látkou je kůže, 2. formou je tvar boty, 3. původně existovala jen v možnosti čili záměru švece, 4. švec vložil do látky tvar a možnost a stala se skutečností, 5. švec měl napřed esenci boty v hlavě, 6. vyrobil botu.

A jak poznáváme? Když něco poznáváme, tak uspořádáme věci do skupin nebo kategorií. Věci, které vidíme, mají rozdílnou látku, ale formu mají stejnou – každý strom je individuální, přesto všechny stromy mají něco stejného. A Aristotelés jako milovník pořádku ve svém obsažném díle systematicky setřídil přírodu podle druhů a rodů. Pořádek chtěl zavést

v lidských pojmech, k čemuž mu posloužila logika jako věda o teorii myšlení a užívání jazyka, kterou založil. Základním elementem v myšlení jsou pojmy, které spojujeme v soudy a více soudů spojujeme v úsudky. Ukázal plejádu možností spojování a formuloval několik pravidel logicky platných závěrů. Ještě chvíli poslouchej, uvedu hned příklad.

Máme-li předpoklad, že „všechny živé bytosti jsou smrtelné“ a za druhé, že „Sókratés je živá bytost“, pak mohu dojít k logickému závěru, že „Sókratés je smrtelný“. Ano, tento závěr je nesporný a není to žádný nový objev, ale ne vždy je vztah mezi pojmy jasný, takže je dobré si mezi nimi udělat pořádek. Právě logika je cestou, která dovede k objektivní pravdě – soud se musí shodovat s věcí, pravda je shoda věci s rozumem. Pravdivé je to, co je nerozporné a co se shoduje se skutečností. Jde o schopnost nalézt a vyvodit obecný závěr v jedinečné situaci. Tomu se říká adekvační teorie pravdy a mnohem později ji více rozpracoval Tomáš Akvinský, který ji doplnil o křesťanský kontext.

Vidíš ten rozdíl, jak pojímal Platón a Aristotelés filosofii? Pro Platóna byla filosofie nástrojem pro poznání a ne cílem; slouží k vedení správného života, ústí do etiky a praxe. Naopak Aristotelés pojímá filosofii jako zkoumání vědění pro vědění. Chtěl nalézt teorii, která se projeví v praxi. Nechám tě teď chvíli procházet se po Aristotelově škole Lykeion. *Zkus se zamyslet nad tím, co jsme si doposud řekli, a sepiš pro mě krátké shrnutí. Kdybys čemukoliv nerozuměl, navštiv knihovnu. Ted' už musíš pátrat sám.*

Už za Aristotelova života nastaly velké politické změny, které provázely výboje Alexandra Velikého. Víš, že ho dokonce Aristotelés učil? Athény ztratily svou rozhodující roli a asi od roku 50 př. n. l. získal vojenskou i politickou převahu Řím. Řecká filosofie měla i přesto velký význam. Ale neobjevil se už žádný tak významný filosof, jako byl Sókratés, Platón nebo Aristotelés. Dlouhá staletí po nich se filosofové obrací k jejich myšlenkám, které je inspirují pro založení nových směrů. *Pokud by tě to blíže zajímalo, vyhledej si v knihovně tyto témata: helénismus, kynikové, stoikové, epikurejci, novoplatonismus, mystika.*

Dál už tě bude provázet můj bratr Středověk...

4.2.5 Spor o univerzálie

Můj milý poutníku, rád ti ukážu cokoli, kam až dosáhnu, tj. od pádu Západořímské říše (r. 476) zhruba do objevení Ameriky roku 1492. Avšak nemohu ti ukázat nic, než jen různé interpretace platónské a aristoteléské filosofie. Přesto, že jsou v křesťanském kontextu,

tak tu nenalezneš originální koncepci. Jak jistě víš, křesťanství bylo tři staletí zakázané, ale ve 4. století bylo v říši římské povoleno a nakonec se stalo státním náboženstvím. Hodně bych ti toho chtěl ukázat, ale budu se držet toho, co tě zajímá a rovnou přejdeme k významnému sporu, který vznikl za mé vlády a ani za vlády mé sestry Současnost ještě nebyl vyřešen.

Tento spor byl sporem dvou postojů o to, zda pojmy (nebo také univerzálie) mají reálný obsah, nebo jsou jen pouhými jmény. Zastánci první myšlenky se hlásí k tzv. realismu a ti druzí k nominalismu, neboť *nomina* je latinsky jména. Realisté soudí, že pojmy (jako např. člověk, strom, čtverec) skutečně existují, neboť jen ty jsou trvalé a neměnné. Od nich je jednotlivé teprve odvozené, oproti nim pomíjející a nahodilé. Nominalisté naopak míní, že skutečně existuje jen jednotlivé, protože se na ně váže zkušenost. A veškeré domnělé pojmy vznikají až dodatečně (po věcech); jsou to pouhá prázdná slova či jména, které uměle používáme, a přitom sami o sobě neexistují. *Asi tušíš, ke kterému proudu by se hlásil Platón a Aristotelés...*

Šlo o akademickou spekulativní diskuzi bez bezprostředního dopadu, ale v novověku tento spor přešel do otázky po poměru smyslové zkušenosti a rozumu; tedy, zda poznání začíná od smyslů nebo od rozumu. Ale o tom ti blíže poví můj bratr Novověk. Aniž bychom teď rušili Současnost, *zkus sám vypátrat, jaké důsledky nese tento spor dodnes?*

Víš, za mé vlády si lidé vše vysvětlovali z pozice teologické. Dokonce i to, že Země je středem Vesmíru a jinak to být nemůže. Věřili, že svět je uzavřený a poznatelný. Ale objevem Ameriky se prolomily hranice a lidé viděli, že svět je jiný než se 2000 let učilo. K destrukci mé vlády přispěla renesance, která požadovala návrat k původní antice, a humanismus, který do středu zájmu postavil místo křesťanského Boha člověka. Také sama církev se uvnitř rozpadla na katolíky a protestanty a dodnes stále koexistují...

Nebudu tě již dále zdržovat. Můj mladší bratr Novověk již na tebe čeká a jsem si jist, že ti ukáže velice podnětné myšlenky.

4.2.6 Galileo Galilei

Příteli, rád ti ukážu, jaká proměna nastala v celé Evropě, když můj bratr končil svou vládu a pomalu jsem ji já, Novověk, přebíral. Trvala zhruba od konce 15. století do 1. světové války. Především v Nizozemí, Anglii a Francii se šířil revoluční duch, který oslabil středověký koncept společnosti.

Prohlédni si jejich obyvatele... žijí jinak? Tradiční zemědělská výroba je nahrazována ekonomickým modelem kapitalismu. Lidé se stále méně bojí hájit svou svobodu. Proti středověkému absolutismu vzniká parlamentarismus, ústavnost a zárodky občanské společnosti. S ekonomickým růstem se zvyšuje životní úroveň lidí, vč. vzdělání a kultury. Tento proces je podpořen průmyslovou revolucí a nahrazením feudálního systému manufakturou a posléze továrnami.

To vše je na základě uplatnění technologického pokroku, jež byl učiněn ve vědách. Asi tušíš, že to bylo v duchu racionalismu. Zvláště v době osvícenství (18. století) se prosazoval především kult rozumu, a Bůh, k němuž vše ve středověku směřovalo, ustoupil do pozadí. Předchozí tradice byla vnímána jako epocha ne-rozumu a v době osvícenské se dostává do popředí rozum - místo kultu Boha vystřídal kult rozumu. A zákony vědy jsou současně chápány jako rozumné, tedy pravdivé. Metafyzika byla vždy brána za nejvyšší vědu, která zkoumá první příčiny bytí (u Aristotela to byla první filosofie), ale kvůli své „nevědečnosti“ byla od této doby vnímána jako pseudověda, neboť operuje s nenázornými nejasnými předpoklady, o kterých tvrdí, že jsou nejvyšší. *Nahlédni nyní do slovníku či encyklopedie na charakteristiku osvícenství – pro lepší orientaci v této době. Jaké filosofické směry se v této době vyskytují?*

To jsem shrnul pouze ve zkratce, pro lepší orientaci. A teď tě zavedu do Itálie, kde sídlí významný filosof, astronom, fyzik, který je spjatý s vědeckou revolucí – Galileo Galilei. Po cestě však neztrácejme čas, a seznam se s Galileovým předchůdcem Mikulášem Koperníkem (*viz. kapitola Koperník a pak se vrať zpět*), jehož díla Galileo studoval.

Galileo tzv. zmatematizoval přírodu. Co to znamená? Matematika byla od antiky užívaná jako nástroj pro poznání přírody; jako něco umělého, co lidem pouze pomáhá. Ale v novověku se zapomnělo na to, že je to pouze lidský konstrukt a začala se brát jako něco, co je tu před námi a přírodou a vše o přírodě lze z ní vyčíst. Pravda již není shoda pojmu se smysly, ale jako nevyvratitelnost daných vědeckých teorií. Od této doby platí, že pravda nemusí být názorně viděna.

Aristotelova teorie začala být nedostačující pro přístup ke světu, což se v 16. století dokázalo na pojetí pohybu: Aristotelés zastával kontinuální pohyb, totiž, že když se něco hýbe (např. růst stromu), tak to má příčinu a směřuje k vyvrcholení (teleologie). Platí to pro vše v kosmu a vše má souvislost se vším. Problematické je ale jeho vysvětlení pohybu tělesa bez působení, např. hození kamene bez bezprostředního kontaktu. Aristotelismus se snažil

vysvětlit, že je tam vzduch, který tlačí apod., ale nikdy ho filosoficky ani teoreticky nevysvětlil.

Až moderní věda to vysvětlila principem setrvačnosti - těleso setrvává v klidu nebo pohybu rovnoměrném přímočarém, pokud ho nějaká vnější síla nedonutí tento stav změnit. Jde o Galileův vynález. Moderní fyzika počítá s jiným pohybem, než byl aristotelský – mechanický, kdy tělesa navzájem působí. Tento pohyb je v přírodě rozhodující... Ve filosofii je výraz vzájemného působení vyjádřen pojmem kauzalita (příčinná souvislost). Kauzalitu znal i Aristotelés, ale v jiném významu, než byla u moderní fyziky.

Proč myslíš, že se moderní věda prosadila? Kromě technických výtvarků dokázala jednoznačně určit kauzální vztahy matematikou (čili abstrakcí). Aristotelés znal matematiku, avšak nedal jí takový význam, jako se jí dostalo v novověku, kdy již nebylo třeba smyslové zkušenosti, aby se dal poznávat svět. Tedy racionální konstrukce již byly považovány za relevantnější, než smyslová zkušenost.

Tento moderní výklad, u jehož zrodu stál Galileo, měl se svým prosazením ze začátku velké problémy. Snad nejtěžší to měl Galileo s prosazením teorie o pohybu Země kolem své osy a Slunce. Hlavním argumentem proti jeho teorii byla námitka, že kdyby se Země skutečně točila kolem své osy, pak by kámen vržený z vrcholku vysoké věže nedopadl po přímce k základům věže, ale vlivem rotace Země by skončil o tolik metrů směrem od věže, kolik by za dobu padání kamenu urazila Země. Námitek bylo více a i přes tyto důkazy získané empirickým pozorováním, které by po právu měly Galileovu teorii zavrhnout, se naopak jeho teorie stala všeobecně přijímanou.

Galileo dokázal své stanovisko obhájit proto, že k obhajobě použil psychologické triky a propagandu a ne korektní argumenty. Nabádal, aby si lidé uvědomili, že jen pohyb, který není sdílený s pohybem naším, lze vnímat (např. při psaní dopisu na lodi vnímáme jen pohyb pera vzhledem k našim očím, a přitom nevnímáme, že pero se každým okamžikem hýbe více než o metr pohybem lodi). Z tohoto úhlu pohledu je zbytečné pokoušet se pomocí dosud běžné zkušenosti rozeznat, zda je Země v klidu nebo se pohybuje, neboť se nám nepodaří vnímat pohyb Země, dokud ho se Zemí budeme sdílet. Galilei zavedl nový trend, který určil místní pohyb za základní a všechny ostatní druhy pohybu pak na něj redukoval.

K obraně heliocentrismu Galileimu posloužil také vynález dalekohledu, který měl být relevantnějším nástrojem pro potvrzení jeho teorie, než jsou běžné smysly. Přitom nebylo zcela jisté, zda použití dalekohledu zaručí stejnou úspěšnost při pozorování hvězd jako při

pozorování pozemských těles. Často se i stávalo, že jednotliví pozorovatelé měli odlišné poznatky o tom, co právě dalekohledem viděli, takže šlo spíše o subjektivní názory.

Galileo použil data získaná z pozorování svým přístrojem, kterému jeho pravdivost málokdo věřil, a poukázal na soulad s kopernikánskou teorií. A tedy dvě teorie, které neodpovídají faktům viděným pouhým okem, spolu konstituují nové paradigma sběru relevantních fakt a potvrdí se jen odkazem jedna na druhou.

Z filosofického hlediska je pro nás nejdůležitější to, že se lidé začali osvobozovat od závislosti na přírodě. Člověk se již necítil být její součástí, ale naopak se stala něčím, co je tu pro člověka. Ten ji pak může ovládat a využívat. *Zauvažuj, jaké důsledky takový způsob myšlení přinesl?*

4.2.7 Mikuláš Koperník

Slovo revoluce, které je pro novověk charakteristické, je termín, který byl poprvé užit v názvu díla Mikuláše Koperníka: *De revolutionibus orbium coelestium*, kde znamená oběh planet kolem Země. Postupně začal znamenat zásadní převrat, a to i v oblastech sociální a politické (např. anglická, americká a francouzská revoluce jako převrat stávajícího pořádku). Koperník započal velké změny v astronomii, které měly obrovský dopad. Nově formuloval myšlenku teorie kosmu. Ukazoval, že staletí platný ptolemaiovský koncept světa neplatí; tedy že středem kosmu není Země a že není plackou. Místo pojetí geocentrické zastával pojetí heliocentrické, a to byl velký objev nejen pro vědu, ale i pro filosofii.

Ptolemaiovův obraz světa byl založen na aristotelském základě, že pravda vzniká ve smyslovém světě, takže, co odporuje smyslům, nemůže být pravda. Ale Koperník tento koncept zavrhl a naopak tvrdil, že co vnímáme svými smysly je jen zdání. A ve skutečnosti Slunce neobíhá kolem Země a Země není statická, nýbrž je to naopak. Chápej, v té době bylo těžké něco takového obhajovat. V té době nebyla ještě technika tak vyspělá a navíc církev měla ještě hlavní slovo. Luther o Koperníku prohlásil, že je hlupák, který chce „převrátit celé umění astronomie! Ale jak uvádí Písmo svaté, Jozue kázal zastavit se Slunci, a ne Zemi!“ Aby nebyl nakonec upálen jako kacíř, nechal se Koperník přemluvit, aby svá pozorování uváděl ne jako fakt, ale jako hypotézu.

Nuže, jaký to mělo dopad na filosofii: pravdivé poznání již nemusí být v souladu s empirickou zkušeností. To hluboce otřásl s aristotelskou koncepcí, která byla přijímána po

celý středověk, a místo ní se přijala platónská koncepce: to zjevné již není kritériem pravdy, ale původní hypotéza čili domněnka se může ukázat jako pravdivější než zkušenost. To vedlo k tomu, že se postupně začalo více věřit racionálním konstrukcím, než vlastním smyslům. Na této víře je založena moderní věda, která v novověku vznikla. Svět smyslů byl vystřídán světem racionálních konstrukcí, které jsou uchopitelné objektivním jazykem – matematikou.

A teď zpět ke Galileimu.

4.2.8 René Descartes

Tak dalekosáhlý obrat jako učinili v astronomii Koperník s Galileim, ve filosofii uskutečnil francouzský filosof, matematik a fyzik René Descartes. Descartes vystudoval filosofii a shledal jako Sókratés, že se nemůže spolehnout na to, co je psáno ve starých knihách, a ani na pouhé smysly. Nechtěl se spokojit s ustálenými dogmaty, které se během staletí nanasly na bedra filosofie. Aby se oprostil od všech klamů a domněnek pokusil se dosáhnout jediného nezpochybnitelného bodu, o který by se mohla nespekulativní filosofie založená jako exaktní věda opřít.

Vše naivní, nejisté a pochybné má odstranit nová metoda – skepse. Jde o analytickou metodu, která má rozložit vše složité na jednotlivé a z toho zas složit komplexní elementy. Nestačí naivní víra v prostou danost, že svět existuje. Jako tebe trápila i jeho otázka jistoty poznání. *Tumáš, přečti si úryvek z Descartovy známé Meditace o první filosofii a pak ji spolu rozebereme (viz. příloha E).*

Nuže, co na to říkáš? Za určitých okolností si můžeme představit, že svět je klam, fikce či sen. A tedy nemůže být první výchozí pravdou. Postoupit tedy musíme dále, do místa, kde obstojíme před skepsí. A k čemu Descartes dospěl? Jak sis přečetl, jediné jisté a nezpochybnitelné je existence mého myslícího já. Pochybovat mohu o všem, i o Bohu, ale o sobě již nemůžu.

A to je ten zásadní obrat ve filosofii, který je srovnatelný s obratem kopernikánským – změnila se perspektiva. Veškerá zkoumání tedy mají začít od našeho vědomí, od subjektu, a ne jako tomu bylo doposud, od objektů kolem nás. Přitom za subjekt Descartes nepovažoval vědomí, které zkoumá psychologie, ale rozuměl jím vědomí bez empirického charakteru, v transcendentální rovině. Descartův objev „cogito ergo sum“ (myslím, tedy jsem) není nic samozřejmého a stále se ještě nad tím diskutuje.

A jak je to s pravdou? Pravda je evidence, to jistě, nezpochybnitelné. Vědomí (resp. myslící substance) si umí uvědomit sebe sama vůči okolí a obsahem tohoto vědomí jsou ideje. Ale pozor: v novověku již nejde o platónské ideje, ale ideje zde mají jiný význam. Jistě si vzpomínáš, že u Platóna jsou ideje imateriální jsoucna existující sama o sobě, tedy i bez nás. U Descarta jde o bezprostřední obsahy vědomí, což jsou myšlenky, představy, které mají být předmětem poznání.

Zkoumání bychom neměli začínat u světa kolem nás, ale právě u naší představy nějaké věci, která je v nás, neboť právě představa je nezpochybnitelná, kdežto o věci ležící mimo mě pochybovat mohu. Tato nová filosofie zkoumá bytí ne jak je samo o sobě, ale jak je pro nás, jak se nám jeví. Descartova filosofie byla různě rozpracována. *Podívej se nyní na jednu zajímavou interpretaci. Možná tě již samotného podobné vyústění této filosofie napadlo (viz. kapitola Berkeley a pak se vrať zpět).*

Pravdu však Descartes nepojímá jen jako relativní, jak by se mohlo zdát. Naopak ze subjektu lze dospět k objektivní existenci předmětů. Proto je nutné ve vědomí rozřadit představy podle hierarchie: na nejnižším místě budou nejasné představy (smyslové - city, barvy, vůně); vedle nich jasné, racionální a určitelné (myšlení - pochybování, negování, tvrzení); a na nejvyšším místě vrozené ideje (apriorní tzn., že existují před zkušeností).

Zda máme něco vrozeného nebo jen vývojově podmíněného se řeší i za vlády mé sestry Současnosti, a to nejen na poli filosofie nebo psychologie. V současnosti se lidé na základě genetických výzkumů přiklánějí k názoru, že může být něco vrozeného a to, že jsme svobodně myslící bytosti, je omyl... A jaké jsou ty vrozené ideje podle Descarta? Idea Boha (jako filosofická konstrukce, ne křesťanský Bůh) a matematické či fyzikální zásady, které vyplývají samy ze sebe (čas, velikost, počet, místo, tvar, pohyb). Je to sice subjektivní, ale současně imanentní prvek, který garantuje subjektu poznání objektivně existujících předmětů. Co poznáváme, jsou pak nevědomé struktury subjektu. Tedy subjektivní představě přisuzujeme vrozené ideje jako je tvar, pohyb apod.; a učiním z této představy objektivní představu – klasifikuji ji jako objekt. Tzn., že není předmět sám o sobě.

Pro lepší pochopení uvedu příklad. Od novověku po současnost neplatí, že tu jsem já a stůl, ale že je tu hmota – to je abstraktní filosofický termín. A ta je podle fyziky složena z atomů. Její výklad si klade nárok na to, že je to poslední pravda. Člověk je pak pojímán jako soubor biochemických reakcí, přičemž názornost není východiskem pro potvrzení myšlenkových konstrukcí. Co je elektron nebo atom přitom nikdo neviděl a přesto tyto

termíny věda při svém bádání užívá. Tedy, ještě jednou: předmětný význam věci je odvozován ze subjektu - ten rozhoduje, co objektivní je a co k němu pouze patří.

Proč se však tento výklad světa stal nejvyšším kritériem pravdivosti všeho, co jest? Zřejmě kvůli úspěšnosti, výtěžkům, vynálezům, k nimž věda takto založená dospěla a lidem tak poskytla pohodlnější život. V tomto smyslu je moderní věda platonismem: pohybuje se ve světě nenázorných konstrukcí, které předcházejí tomuto světu. Už se nehledají substance a teologické příčiny (aristotelismus), ale matematické konstrukce, které se zpětně vrhají na přírodu jako nějaké sítě.

V přírodě se nachází pouze vztahy s kvantifikovatelným charakterem. Jinak řečeno: jsou v ní kvantifikovatelná tělesa, která lze popsat a jejichž abstraktním výrazem je jazyk přírody – matematika. Právě matematickou jí uchopujeme. Byla zbavena kvalitativních hodnot (pocitů, barvy atd.), neboť ty nelze objektivně uchopovat. Zbylo v ní jen to měřitelné. Tedy objektivně poznáváme jen matematická určení přírody. A tak moderní matematická fyzika je základní vědou pro poznání světa, jak jest. Podle Descarta musí být doplněna filosofií, nebo spíše noetikou, která se dostala do popředí, neboť ukazuje předpoklady, že svět můžeme poznávat.

Descartova filosofie je velmi komplikovaná, zvláště proto, že v ní Descartes používal staré pojmy. Když si Descartes nevěděl rady s nějakým problémem, tak si vypomáhal se starými schématy, které chtěl původně popřít. Kritici kladli otázku po vztahu subjektu k jeho vnějším korelátům. Snažil se to vyřešit dvěma způsoby: 1. teorií o vrozených idejích; 2. tezí, že poznáváme reálné věci na základě toho, že existuje vyšší princip bytí – Bůh, který je základem toho, že věci existují a my je můžeme poznávat. Jenže tím se Descartes navracel k tradici, kterou chtěl původně překonat.

Originálnější je bod první, totiž, že vše, co jest, poznáváme z půdy subjektu, a tedy nepoznáváme věci, nýbrž jen představy, které jsou v nás. To pak pozdější filosofové interpretují různě. Pro Descarta představy dané ze subjektu jsou buď subjektivní představou (fikcí) anebo objektivní (jsou to fyzikální určení věcí), tzn., že mají univerzální charakter. Víím, že se teď opakuji, ale chci se ujistit, že jsi porozuměl správně. Uveďme příklad: idea barvy je čistě subjektivní, ale když myslím čtverec, číslo nebo stůl, tak je to objektivní představa, neboť v sobě skrývá platnost pro ostatní subjekty. Ovšemže, se to odehrává na půdě subjektu, ale my mu přisoudíme znak objektivnosti.

Nakonec jeho filosofie není konzistentní. To víš, příteli, snad každý filosof, který něco významného započal, se neobešel bez neřešitelných problémů ve své vlastní koncepci. Descartes ví, že končí tím, co původně v Meditacích vyvracel - že svět reálně existuje, ale objevil základní filosofickou tezi pro novověk, že totiž objekt je odvoditelný ze subjektu, že svět nepoznáme, jak je dán o sobě (bez nás), nýbrž jedině a vždy v korelaci s námi. Přesto však tato koncepce měla světodějný dopad: rozdělila jednolitě bytí na část subjekt a objekt. Vzniklo tak subjekt-objektové paradigma, které se stalo klíčovým pro interpretaci všeho, co jest.

4.2.9 George Berkeley

Descartes jako realista trval na tom, že svět reálně existuje. Nepopřel jeho existenci. Jeho zpochybnění světa mělo být pouhou filosofickou koncepcí, která nás měla dovést k subjektu. Irský filosof a teolog George Berkeley však Descartovu filosofii vzal doslovně a trval na tom, že mimo nás nic není, že reální svět neexistuje a poznat můžeme jen naše představy. Nikdy se nemůžeme přesvědčit, že ta věc před námi je sama o sobě, neboť vždy vnímáme skrze sebe.

Berkeley stojí u zrodu imaterialismu, resp. subjektivního idealismu, podle něhož svět neexistuje v materiální podobě, nýbrž je jen fikcí. To s čím se setkáváme, jsou jen psychické jevy a nikdy nedokážeme reálnou existenci věcí. Berkeley tak domyslel karteziánskou myšlenku dále, podle které poznáváme jen ideje, jimž může nebo nemusí něco odpovídat. A jak ji domyslel, jsem před chvílí řekl. ... Máš pravdu, příteli, nezmínil jsem se o tom, proč jsem Descartovu filosofii nazval karteziánismem. *Nuže, to bude malý úkol pro tebe. Vyhledej ve filosofickém slovníku slovo karteziánismus a dozvíš se to.*

Tato redukce fyzického na psychické vedla nejen k dalším typům filosofie, ale i literatury (např. ich forma, kdy se nepopisuje stav světa, ale prožitky) a umění (psychoanalýza zkoumající čistě vnitřní subjektivní představy, jimž nemusí nic odpovídat, vedla ke vzniku surrealismu – malující nebo píšící umělec píše o tom, co má v sobě – sny a fantazie).

A teď zpět k Descartovi.

4.2.10 Francis Bacon

Ještě chvíli zůstaňme u Descarta a pak ti povím o dalším jeho následovníkovi a britských empiristech... Jak bylo řečeno, podle Descartovy filosofie subjekt není součástí objektu, ale vždy dominuje nad objektem. Asi tušíš, jaké to mělo důsledky: subjekt/člověk dominuje nad objektem/přírodou. Člověk se již neřídí tradičními schémata, které spočívají v tom, že se ve svém životě řídíme transcendentálními autoritami (jakou je Bůh), ale naopak se řídí tím, co je nám bližší a přirozenější – rozumem, který je v nás. Navíc pro něj člověk již není existencí (bytostí vztahující se k Bohu), ale chápe ho tak jako přírodu – jako mechanismus.

Člověk se přitom skládá z duše a těla jako dvou na sobě nezávislých oblastí, které podléhají schématu mechanismu. Až v této době, kdy se na člověka začíná hledět jako na zvláštním způsobem organizovaný stroj, jsou možné pitvy. Do té doby to byl hřích, protože člověk je výtvorem Božím a nikdo nemá právo do jeho díla zasahovat. V Descartově době došlo k postupnému odbožštění člověka – už tu není substancionální souvislost, nýbrž funkcionální. Tělo je strojem, v němž části do sebe funkcionálně zapadají. V duchu této koncepce se od té doby vyvíjela medicína, kdy je možné do těla vstoupit a opravit ho.

Proti tomuto mechanistickému pojetí člověka stojí představa celostního člověka jako organismu. Zde jednotlivé části odráží stav celku a naopak. Podle této koncepce zásahem do části může celek zahynout. Jelikož však neumí vysvětlit tuto souvislost orgánů a pracuje se zde s mytickými představami, tak dosud stojí proti západní medicíně jako pseudověda. *Víš, o jaké medicíně tu mluvím?*

Proč ale lidé začali věřit, že co není exaktně prozkoumané, není vědecké ani pravdivé? Možná proto, že kauzalita s vědeckým charakterem měla úspěch – např. vezmu si lék, přijde vyléčení – je tu příčinná souvislost. Pro vědecké poznání musíme logiky chápat procesy. Pak je lze popsat i prakticky ovládnout. A to nemohou poskytnout pseudovědy.

Doufám, že to pro tebe nebylo vyčerpávající, ale jde o zlomový bod v dějinách... Pojd'me se teď podívat do Anglie na dvůr královny Alžběty I. Nachází se zde filosof, vědec a politik s nejvyšším úřadem Lorda kancléře Francis Bacon. Tento slavný muž zastával názor, že věda a vědění je moc, tedy nástrojem poznání a přetváření přírody, avšak ještě s teologickým podtextem. Cílem vědy a rozvoje techniky je podle Bacona uskutečnění království nebeského na zemi. Nejde o transcendentní cíl, ale odehrává se již teď mezi námi. To platí i za vlády sestry Současnosti, souhlasíš? Jakýpak ráj? Ale ano, přece si lidé

s výtobytky vědy přilepšili – žijí pohodlněji, mají více volna a také ženy začínají mít čím dál větší svobodu... *Příteli, než pokročíme dále, zamysli se nad tím, zda jsou lidé s technickým pokrokem šťastnější a morálnější, než lidé před staletími či domorodci. Přilepšili jsme si?*

Bacon stejně jako Aristotelés a Descartes formuloval myšlenku ideální vědy. O novém prototypu vědu píše v díle „Nové organon“. Že jsem se nezmínil o organonu? Soubor Aristotelových spisů o logice je nazván jako Organon, tj. nástroj. Spisy se věnují zákonům našeho myšlení a poznání. Bacon však vypracoval nový projekt, než je aristotelský anebo descartovský. Deduktivní metodu zkoumání chtěl nahradit metodou induktivní. *Pokud těmto slovům nerozumíš, vyhledej je ve slovníku; však od toho taky jsou.*

Aristotelés indukci znal, ale nedával jí takový význam jako Bacon. Deduktivní systém se lépe uplatňuje v abstraktních disciplínách (logika, matematika) a indukce je lepší ve fyzice, která se zabývá empirickou realitou. Obě tyto koncepce vědění sdílely předpoklad vědy, že poznání musí stát na pevných základech, což je opět jen paradigma. Jak racionalisté, tak empiristé chtěli najít jednotící moment – systém nebo metodu. Ale ve 20. století se ukázalo, že uzavřený systém pro poznání přírody a člověka po fyzické i psychické stránce budovat nelze... Ale o tom až později.

4.2.11 John Locke

Vedle Bacona se musím zmínit ještě o dalším britském empiristovi, Johnu Lockovi. Britský empirismus byla teorie karteziánská, která zdánlivě navazovala na aristotelismus (spojení pojmů a smyslů). Čím se karteziánismus od aristotelismu liší? Správně, příteli, karteziánismus vychází ze subjektu a co má subjekt v sobě nejsou bezprostřední smyslová data, nýbrž představy. V subjektu vznikají pouze představy, které vznikají tím, že si uvědomím, například, že tato barva je ve mně. Tvary mají jen nominalistickou platnost, a ne jako u Descarta, že jsou to racionální pojmy. Stejně jako u nominalistů mají obecniny pro empiristy jen pomocný charakter. Je třeba si uvědomit, že vznikly uměle konvencí, tedy nemají reálnou platnost.

Pro novověké empiriky je empirická zkušenost souborem smyslových dat reflexivně uvědomělých, z něhož máme pro poznání vycházet. Klíčové v této koncepci je, že poznání je ve formě smyslového názoru a mysl pak v sobě utvoří vyšší útvary procesem asociace (sdružováním) a generalizace. Právě tyto procesy jsou základem poznání. Poznat však realitu

samu o sobě nelze. Poznat lze pouze subjektivní představy, z kterých my potom děláme objektivní svět. Locke, Hume, Berkeley však k tomuto obecnému schématu britského empirismu přistupují trochu odlišně.

Locke si dal za úkol analyzovat vnitřní dispozice subjektu. Chtěl klasifikovat jednotlivé vrstvy subjektu, které se podílejí na kognitivních aktech a jsou směřovány ke smyslové zkušenosti. Postupuje podobně jako ostatní empirici, ale navíc formuloval hranice zkušenosti, které se kryjí s hranicemi poznání, – poznání musí být vykazatelné v rámci zkušenosti a co je mimo je nepoznatelné. To však neznamená, že poznání se před něčím zastaví.

Poznání se rozvíjí, ale aby bylo legitimní, tak musí být založeno na smyslovém názoru. Je to vlastně boj proti metafyzice jako prázdné spekulativní vědě. Locke chtěl metafyziku zcela oddělit od filosofie. Jak jsme viděli, předchozí dějiny filosofie jsou pořád ještě metafyzické a ani Descartovi se nepodařilo z jejích pout vymanit. Proto chce Locke vytyčit hranici poznání, čím zásadně ovlivnil teorii poznání, kterou tu sledujeme.

Navíc se podle Locka rodíme jako „tabula rasa“, jako nepopsaná tabule. Nemáme žádné vrozené ideje. Asi víš ze své doby, že toto je stále polemikou. *Co k tomuto tématu říká psychologie z tvé doby? A co genetika?* Podle Locka vše získáváme teprve zkušeností, z tradic, zvykem, výchovou, učením atd. Locke také ovlivnil pedagogiku, když kladl důraz na kultivaci člověka, a také politiku, neboť právě prací se v politickém prostředí člověk proměňuje. Ale to už je jiné téma, než je naše.

4.2.12 David Hume

Ještě se krátce zmíním o Davidu Humovi, který patří po bok britským empiristům. Také jeho filosofie věří, že co je za hranicemi zkušenosti, není relevantním poznatkem. Ale tím pádem ani matematika a logika nemá pevné základy. Jsou to jen formální vědy, které jsou budovány na racionálních pravidlech, u nichž nelze mít konfrontaci se smyslovými daty, ale pouze garancí jejich platnosti je nerozpornost uvnitř mezi nimi samými. Je proti racionalitě, která užívá kauzalitu jako doklad platnosti racionálních pojmů (ale o tom více až u Leibnize).

Pro Huma má kauzalita psychologický základ, tedy vztah, který se původně vyskytuje ve vědomí a my ho vkládáme do věcí. Vykládá to na dvou příkladech: 1. pohyb koule; 2. pohyb Slunce. Jde o banální příklady, ale poslouchej dále, jak je vysvětluje. Koule, do které

strčím, se posune od jednoho bodu do druhého – na tom nic není, že? Jak je možné, že vůbec vystartovala a opsala svou dráhu? Hume to vysvětlil psychologicky, totiž, že na základě zkušenosti, na kterou si vzpomínáme, předpokládáme, že koule opíše dráhu a dospěje do druhého bodu. Nejde o absolutní (apriorní) nutnost, ale jen naše očekávání.

A jak filosoficky vysvětlit pohyb Slunce na nebi? Opět na základě zkušenosti. Víme, že vždy vyjde a zapadne jen na základě zvyku. Dodnes nemáme žádnou jinou zkušenost, že by to snad mohlo být jinak. To je empiristická argumentace, avšak nevysvětluje, proč je tento proces nutný. Racionalisté oproti nim tvrdí, že jevy platí bez ohledu na empirickou danost. A to, že Slunce je na východě a pak na západě nám dává do souvislosti náš rozum.

Jak vidíš, pro empiriky rozum není tak důležitý, jako u racionalistů; myšlení je pouze doprovodné k našim smyslům. Je to neustálý spor těchto dvou větví. Musím ti ještě ukázat představitele racionální teorie – Leibnize, který zasáhl do řady vědních oborů. Dá se říci, že to byl poslední polyhistor, a po něm už bylo nashromážděno tolik vědění, že nebylo možné vše zvládnout, a tak se vědci začali spíš specializovat jen na určitý obor.

4.2.13 Gottfried W. Leibniz

Gottfried W. Leibniz překonal aristotelskou logiku a vytvořil novou logiku jako umělý systém, v němž se prvky definují abstraktním jazykem; jde o tzv. kalkul. Jde o projekt umělé inteligence, který by zahrnoval takové zvláštní elementy, které by umožňovaly vše poznat a vysvětlit. Racionální logický pojem současně chápe jako ontologický, tzn., že myšlení vystihuje substancionální jádro věcí jako takových. Tedy, když něco poznáváme, tak na základě pojmů, které předchází naši zkušenost a jsou základem racionálního poznání.

Věděl bys, jak se Leibnizovy myšlenky realizovaly? Asi největším přínosem byl vynález počítače: vše, co jest lze vytvořit na základě binárního kódu (1 a 0), od jazyka až po obrazy. Je to kalkul o dvou členech a z nich lze vše vytvořit. Avšak v Leibnizově době nebyly pro takový vynález technické podmínky, tedy samotný počítač mohl vzniknout až o staletí později. Myslíš, že tento vynález přináší jen přínosy? K tomu by asi něco řekla má sestra Současnost. Možná taková redukce ochuzuje slovní zásobu a vůbec myšlení. Možná to vede k „vyprázdněnosti“ vědění... *Jak to vnímáš ty?*

Podle Leibnize se svět skládá z tzv. monád, substancionálních jednotek s vědomím, kterých je nekonečné množství a jsou v sobě uzavřené. Podle stupně vědomí jsou

hierarchizovány od spícíh, rostlin a zvířat až po člověka, andělé a filosofického boha. *Co vlastně znamená filosofický bůh?* Myšlením pak můžeme poznat jádro věcí – což je pro pozdější myslitele pouhé dogma, jak ještě uvidíš.

Také kauzalitě dal metafyzické zdůvodnění: vše, co jest, je podřízeno důvodu a nic není bez důvodu. Vše je nutné a náhody neexistují. Osud lidstva je zřetězení všech příčin, což je nutné a vede k tomu nejlepšímu, neboť tento svět je nejlepší ze všech světů, jak Leibniz mínil. Když totiž Bůh tvořil svět, tak musel mít zásadu dostatečného důvodu, aby ho takto stvořil.

To však vede k nebezpečným myšlenkám... V čem? Zlo ve světě vlastně není, jen jsme ho neidentifikovali jako dobro. Také Hegel pracuje s teleologií dějin a ospravedlňuje logické struktury myšlení, ale zlo ve světě podle Hegela existuje. Že svět je řízen takovouto absolutní logickou prozřetelností mělo v 18. století ohlas i kritiku (např. Voltaire podává kritiku ve své slavné hře *Candide*).

Ale pojďme se teď podívat za Immanuelem Kantem do Pruska, který se nespokojil ani s empirismem ani s racionalismem. Oba proudy trvaly na svém, přitom ale měly jen dílčí poznatky, které neumožňují uceleně uchopit celý proces poznání. A tak se Kant rozhodl oba proudy spojit a vybudovat kritickou filosofii (kritika u Kanta znamená analýza čili rozbor), která dosavadní dogmatické filosofie překoná.

4.2.14 Immanuel Kant

Kant o sobě prohlásil, že učinil kopernikánský obrat, tzn. z filosofického hlediska, že učinil obrat perspektivy, což měl být poznatek, že poznání musí začínat od subjektu a ne od objektů, avšak jak už jsme viděli, tak neučinil nic objektivního. *Vzpomínáš si, který filosof již před ním takový obrat učinil?* Sice Kantovy myšlenky nejsou ve filosofii tak originální, jako byly myšlenky Koperníka v astronomické teorii, ale jeho filosofie se stala klíčovým rozpracováním kartezianismu v novověku. A v čem tkví jeho novost ve filosofii?

Ve svém spise *Kritika čistého rozumu* Kant podal základy pro novou a zároveň nejpracovanější teorii poznání, která spojuje Humovy, Lockovy, Descartovy a Leibnizovy myšlenky. Jeho filosofie je možné vystihnout větou: „Není pochyb, že naše poznání začíná zkušeností, to ale neznamená, že veškeré poznání pochází ze zkušenosti.“ Co to znamená? Opakuje empiristickou filosofii a přidává myšlenku racionalistů.

Dalším jeho známým výrokem je, že „pojmy bez názoru jsou prázdné a názory bez pojmu slepé. Tím vyjádřil, že pouhé myšlenkové struktury nemají žádný reálný obsah a nevedou tedy k poznání a na druhou stranu pouhé smyslové nazírání nás bez přistoupení rozumu nedovede k poznání. Poznatok, který je syntézou pojmů a smyslových názorů je pak poznatkem obecně platným, což je pro Kanta pravda. Už tu není evidence jako u Descarta, ale pravda je univerzální platnost.

Nejdůležitější otázkou, kterou Kant řeší ve svém díle, je otázka po podmínce možnosti poznání. Zkoumání začíná tedy u subjektu, jak už bylo řečeno. Ten se vyskytuje ve dvou podobách: subjekt empirický a subjekt transcendentální. Empirický subjekt je naše nitro, náš duševní stav, který zkoumá psychologie. Ale Kantovo zkoumání se obrací právě k transcendentálnímu subjektu, který empirický subjekt předchází a není z něj ani odvozen. Je čistý (apriorní) a univerzální.

Před každým poznáním jsou tu apriorní formy názoru – čas a prostor, které jsou vždy již v transcendentálním subjektu obsaženy. Jsou to takové brýle, které nikdy neodložíme, a jimiž posuzujeme svět. Kdyby se nám podařilo z těchto forem vyjít, tak nic nepoznáme. K této oblasti patří oblast fantazie, představivosti, kterou nic nepoznáme a oblast rozvažování, rozumová schopnost vytvářet z pojmů soudy a ze soudů úsudky. K tomu vždy ještě přistupuje dvanáct kategorií, které artikulují bytí všeho, co jest. Aristoteles formuloval 10 kategorií a Kant ještě nějaké přidal. *Vyhledej, o jaké nejvyšší pojmy, vnitřní kategorie subjektu, se jedná.*

Nejdůležitější je kategorie kauzality. Nejde o objektivní vlastnost věcí mimo nás, ale pojem, který je v nás. Je tu vždy s námi před zkušeností; my jsme tuto vlastnost kauzality do věcí vložili. *Věděl bys, jak se tímto liší od Humova pojetí kauzality?* Ještě musím dodat, že zkušenost není pojem empiristický (jako je u Aristotela, Huma nebo Locka), ale vychází z transcendentálního subjektu.

Tedy, abychom to shrnuli: čas a prostor, představivost a dvanáct kategorií jsou podmínky možnosti poznání, které Kant zkoumal. A jak se názory (čas a prostor) s pojmy (kategorie) propojují? Právě na půdě představivosti se spojují v syntézy schémat času, prostoru a kategorií. Jinými slovy: subjekt se skládá ze tří vrstev - receptivity smyslového názoru, představivosti a schopnosti vytvářet logické útvary pojmů neboli rozvažování. Až tato syntéza těchto tří vytváří zkušenost jako základní podmínku poznání a předměty existující v rámci této zkušenosti jsou jevy.

Co poznáváme, jsou tedy jen jevy a vztahy mezi nimi (tj. kauzalita). Podle terminologie Kanta poznáváme přírodu, což je soubor jevů. Pro Aristotela příroda byla souborem hierarchicky uspořádaných rovin bytí, kde nevládne mechanistická kauzalita, nýbrž teleologie. Obě tyto teorie poznání však začínají ze zkušenosti, ale u Aristotela, co vnímám, jsou empirická data zpracovaná smyslovými syntézami představivosti v obrazy, ke kterým přistoupí rozum a složí je ve vyšší útvary. V novověku smyslová data (věci) nejsou složkou poznání, ale vychází se z vědomí – co z těchto dat máme v sobě, jsou představy, což je neotřesitelné a jisté. Z filosofického hlediska předměty jsou objektivizované představy.

Na Kantovu filosofii se snesly námitky – například, že dělá to samé, co Berkeley, totiž, že popřel materiální existenci světa. Na to Kant tvrdil, že nebyl pochopen. Věci podle Kanta existují, ale co poznáváme, jsou pouze představy s ideálním charakterem. Věci jsou objektivní představy v podobě jevů, které jsou odvozeny ze subjektu – jsou transcendentálně ideální, ale to neznamená, že neexistují. Poznáváme to, co jsme spoluvytvořili, tzn., do čeho jsme promítli kategorie, čas a prostor. Jak vidíš, Kant se obešel i bez metafyziky a teologických argumentů. Vše vysvětlil ze subjektu.

Možná tě již napadl další problém v této koncepci... Odkud a jak jsou transcendentálnímu subjektu dána data, které pak zpracovává? Vysvětloval to jako vztahování mysli k věcem o sobě. Byl to problém, který nakonec vedl k pádu jeho filosofie, neboť přeci věci o sobě nemůžeme poznat. Tedy operování s něčím, co leží mimo naši zkušenost, je proti jeho vlastní filosofii. Byť chtěl Kant vybudovat vědecký systém, který by mohl konkurovat Newtonově vědě, jinak by filosofie nebyla brána vážně, tak nakonec i tato koncepce byla označena jako dogma.

Jeho filosofie je velmi obšírná a náročná a stále je diskutována. Kant přispěl k pádu metafyziky, ale sám tvrdil, že tato oblast musí existovat, aby ohraničovala hranice zkušenosti a pomohla vysvětlit akt poznání. Je to právě subjekt, který odhalí všechna tajemství přírody, člověka a Boha... Postupně se toto začalo brát jako samozřejmé a tato koncepce stojí v pozadí teorií moderního světa, že totiž: kultura a civilizace je výtvořem člověka, ne vyšších bytostí (proces zesvětštění).

4.2.15 Johann G. Fichte

Kantovu teorii ideálního transcendentalismu dovedl ještě dále jeho následovník Johann G. Fichte, podle něhož je nutné pochopit základní princip poznání jako princip autonomní vůle. Čím je toto blízké Kantovi? Ještě jsem se nezmínil o tom, že Kant objevil typ jsoucna, které je autonomní, tj. svobodná vůle, která patří do transcendentního světa. Taková čistá apriorní vůle je takovým principem, který sám sobě ukládá zákony a není odkázán na nic dalšího. Je to nejvyšší princip bytí, který vůbec může existovat.

Pro Kanta byla praktická filosofie (etika) nadřazena teoretické filosofii (noetika), což znamená, že proto, abychom mohli něco zkoumat a poznávat, nejprve musíme být mravní, svobodnou bytostí. Je zřejmé, že se Kantova etika neudržela a že vědci zkoumají, aniž by se ptali po tom, zda je to morální... *Jestli tě to zajímá více, vyhledej si v nějaké dostupné literatuře Kantův kategorický imperativ.*

Pojď přáteli, cestou za dalším velikánem jako byl Kant, Hegelem, ti povím něco o Fichtovi. Fichte se domníval, že vyřešil problém celé novověké filosofie, tedy vztah subjektu k objektu. Podle něho jsou to totiž různé stránky téže mince. Přírodu či nevědomí nazývá jako ne-Já a to, co je vědomé, jako Já. Já plodí ne-Já – není mezi nimi protiklad, ale musí být zachována hierarchie, že Já (člověk) panuje nad ne-Já (přírodou). Tuto svou koncepci Fichte důkladně propracoval.

Pro Fichteho žádná hranice poznání není. Přírodu můžeme poznat a vztah mezi námi a věcmi je vztahem příbuznosti (analogie). Oblast věcí o sobě není, za hranicemi zkušenosti nic neexistuje a vše, co jest, vytváří myslící Já. Takže, jak Fichte rozvedl Kantovu filosofii? Transcendentální subjekt nekonstituje jen formy (čas a prostor), ale i obsahy poznání. Že člověk tvoří svůj protiklad přírody, je revoluční myšlenka, která vedla k dalším teoriím Schellinga a Hegela.

4.2.16 Friedrich Schelling

Friedrich Schelling se nedomníval, že Fichte nabídl konečné řešení daného problému, a tak se pokusil o nové řešení vztahu subjektu a objektu. Obrátil se zpět ke Spinozovi, kterého jsem ještě nezmiňoval. Spinoza věřil, že existuje jedna jediná substance, která se projevuje v různých formách a filosofie má její projevy poznávat. Schelling opustil Fichtovu oblast Já –

ne-Já a spojil subjekt i objekt do jednoho celku – absolutna, Boha či universa. Subjekt a objekt jsou přitom formami zjevování této jedné substance.

Z tohoto hlediska příroda již není mrtvý mechanismus, nýbrž živý organismus. Newtonovy zákony nejsou vše, čím je příroda ovládána. V celku jsou i kvalitativní struktury, které nejsou uspořádány na mechanické kauzalitě. Jsou tu i teleologické struktury. Můžeš si to představit tak, že příroda má skryté vědomí, inteligenci či ducha, který se rozvíjí v určitých fázích, až dospěje k zduchovnění. Tomuto pohledu se říká přírodní filosofie, která je v protikladu novověkému fyzikalismu. Dokladem toho, že příroda má v sobě myšlenkové struktury, je podle Schellinga například krystal, chemie a elektrika. Avšak z hlediska jiných směrů je to chybné... *Jak si tyto jevy vykládají vědci tvé doby? Obsahují také duchovní síly?*

Co z toho pro nás vyplývá? Příroda má podle Schellinga něco, co je příbuzné našemu vědomí, a proto lze myšlením poznat. Důležité je, že akt poznání je individuálním aktem každého vědomí, ale současně je to akt, který vykonává universum jako vyšší síla. Absolutno se chce odhalit, protože v sobě skrývá struktury vědomí. Tím se prolomila hranice konečného a nekonečného subjektu. Podle Kanta můžeme poznat jen svět jevů, ale pro Schellinga můžeme proniknout zkoumáním přírody k absolutnu.

Absolutno dominuje nad jednotlivými vědomími, takže Schelling udělal krok od subjektivního idealismu k objektivnímu idealismu, tzn., že je zde objektivní absolutno, které má struktury vědomí, do nichž dokážeme proniknout, protože máme podobné struktury vědomí, a tedy nejsou žádné hranice poznání. Poznání je možné.

Zajímavé je, že nikoliv vědec a filosof mají blízko k poznání, ale umělec. Každé geniální dílo je nástrojem odhalování absolutna, protože je jeho okem. Nejvyšší formou je poezie jako hlas absolutna, neboť slova jsou nehmotná – jazyk je absolutně ideální, a ten umožňuje zaslechnout hlas absolutna. Tím je příbuzný s romantismem, který preferuje poezii, ale ještě hlubší byla pro romantismus hudba, která je ještě ideálnější. To vrcholí ve vytvoření souhrnného uměleckého díla, které obsahuje hudbu, výtvarné umění, drama, poezii atd. (Wagnerovy opery). *Věděl bys jaký je rozdíl mezi umělcem v romantismu a v renesanci? Jeden tvoří na zakázku v souladu se společností a druhý tvoří pro sebe a budoucí generaci, často v rozporu se společností. Který je který? Máš nějaký konkrétní příklad?*

Umění se stalo formou odhalování pravdy bytí v době, která umění nepřála. Pro 19. století je charakteristické, že je pod vlivem romantismu a láme osvícenské myšlení, ale je to zároveň doba industrializace, která zničila životní prostředí. Člověk nejen vládl nad přírodou,

ale i nad druhými lidmi; člověk se postupně začal přetvářet v masu. Romantický duch se dlouho neudržel, avšak jeho odkazem je, že lidé stále baží po románech a romantických seriálech. Lidé rádi utíkají z reality, kde vládne účelová racionalita, konkurence a prosazování, do světa fantazie.

Takže, když to shrneme: rozhodující je pro Schellinga absolutno, identita absolutna sama se sebou, která se rozvíjí v dějinné a přírodní sféře, a pak v umění. Obsahuje vše, co jest v nerozčleněné podobě. Rozvíjí se z nerozvinuté podoby do tvarů. Subjekt je objektem a naopak: „příroda je subjektem v objektivované podobě“. Příroda je nevědomí duch a člověk o sobě ví – v obou částech jsou stejné struktury vědomí. Při poznání není přímý protiklad mezi přírodou a člověkem. Oproti Kantovi je tu opět metafyzická koncepce. Iracionálními prvky jsou právě ty myšlenkové struktury, které vše, co jest, skrývá.

4.2.17 Georg W. F. Hegel

Zůstaňme u německého idealismu a podívejme se na dalšího významného filosofa, Georga W. F. Hegela, jehož filosofie je završením novověké noetiky i evropské metafyziky. Ve své filosofii Hegel kriticky vychází z celé tradice filosofie, zejména pak Kanta, a posouvá se dále – lze překročit konečné poznání a dostat se do roviny nekonečna. A právě filosofie je schopna dospět k pravdě absolutní; empirické vědy zůstanou jen u relativních pravd, protože zkoumají jen věci z tohoto světa a tedy jsou na stanovisku konečnosti.

Hegel vyšel u určení bytí jako rozporu, což dlouho před ním hlásal filosof... *Příteli, vzpomeň, kterého mám na mysli... Antika ti to jistě říkala...* Hegel to nově přepracoval a vyvodil z toho, že každá věc současně je i není. Kant i britští empiristé se mýlí, když vychází z předpokladu, že poznání začíná od smyslových věcí. Hegel však ukázal, že každá věc není dána jen svou identitou, ale i svou neidentitou – že je v ní vnitřní rozpor. Například tento stůl je smyslová jistota identity, ale ta je podmíněna neidentitou, židlí, která umožní identifikaci stolu. Bez napětí bytí předmětů by nebyla identifikace možná.

To, že se vyskytují dvě věci ve vzájemném vztahu identity a neidentity, je ontologickým pohybem, který nás vede do dalších rovin. Každá věc skrývá danost i nedanost. Stůl i židle jsou v učebně a tu můžeme určit, protože je v budově a budovu, protože je vedle dalších budov a ty jsou v ulici atd. Význam každá věc dostane tím, že ji přiřadíme do vyššího

celku. Poznání je tedy postupné odhalování. Není to žádná jednorázová intuice, nýbrž vývoj, který směřuje k pravdě, celku.

Kantova noetika se tímto stala neudržitelnou koncepcí, neboť v aktu poznání konečné věci je současně něco, co její hranice překračuje. Myslím-li nějaké hranice, tak jsem vždy již eo ipso za nimi. I když se poznání jeví jako konečné, tak je u něho vždy rovina nekonečnosti. K pravdě pak se postupně přibližujeme rozumem, který je schopností překračovat daná stanoviska.

Doporučuji ti přečíst si alespoň úvod v Hegelově díle Fenomenologie ducha, kde je tento proces vysvětlen. Hegel tomu říká „dialektická metoda“, která je klíčem k poznání světa. Nejde jen poznání jednotlivce, ale je to i akt absolutna, kterého je jednotlivec součástí. Poznání je způsob osvojení světa rozumem a současně zjevování absolutna našemu rozumu. Je to vnitřní dialektika předmětů, v nichž se objasňuje celek. Poznání je odkrývání a Hegel se to pokusil objasnit na konkrétních příkladech.

Jak vypadá dialektické myšlení? Teze (danost) je překonána (negována), aby se postoupilo do další roviny – negace negace, která je překonáním obou stanovisek. Touto třetí fází dojdeme do syntézy. Tedy jsou tu tři fáze: teze, antiteze a syntéza (čili spojení). Ale syntéza není konečným stanoviskem, má v sobě něco z teze i antiteze a může postoupit dále.

Poznání začíná smysly u přírody, přičemž přírodu Hegel nevidí jako mrtvý mechanismus, nýbrž jako organismus, který má struktury stejné jako vědomí. Příroda má oživující sílu, kterou lze pozorovat například u magnetismu, v elektrice, v krystalech. Příroda je oduševnělá. A stejně tak lidská společnost, kde se duch projevuje ve vyšší podobě (např. ve vytváření institucí). Ve vzájemných vztazích vzniká dějinný svět, který má vnitřní logiku.

Dějinnost je významný objev Hegela - lidské dějiny se vyvíjejí v epochách: antické Řecko, středověk, novověk. Řecko je útvarem, kde se duch neprojevuje, je jen o sobě. Ve středověku, kde kraluje křesťanství, se v aktu víry tento duch sebeuvědomil. Novověk představuje syntézu obou epoch, kdy se teze (Řecko – objektivní svět, vnějšek) spojil s antitezí (středověk – obrat do subjektu, vnitřek). Novověk je epochou, která v sobě zachovala to nejlepší z Řecka a křesťanství. Takové vnímání dějin platí dosud, kdy se věří, že dnešek je výsledkem dějinného vývoje.

Abych to shrnul, tak když poznáváme, tak ne jako individuum, nýbrž jakou součást absolutna, ať si to uvědomujeme, nebo ne. Tzn., že veškeré poznání má společenský charakter. Tyto myšlenky rozpracoval Karl Marx, který dal společnost do základu poznávání.

Co je obecné, dominuje nad jednotlivým. Hegelova filosofie je velmi rozsáhlá a současně je nejpropracovanější noetikou. Je ale zatížena mnoha problémy a byla odvržena jako spekulativní metafyzika, která se neleží na žádných faktech.

Mnoho bych ti ještě chtěl ukázat, ale další ti již ukáže Současnost.

4.2.18 August Comte

Milý příteli, má vláda naplno začala po konci první světové války. Provedu tě tím nejdůležitějším z hlediska noetiky ve 20. století, ale budu se vracet i v čase nazpět, tak to měj na paměti. Proti spekulativní filosofii a metafyzice se začaly vymezovat myšlenkové proudy, jako byl pozitivismus nebo hermeneutika.

Začněme pozitivismem: název pozitivismus byl zaveden v souvislosti s „pozitivní filosofii“ a dějinami filosofie Augusta Comta. Podle Comta prochází lidstvo ve svých dějinách třemi stádii: teologické, metafyzické a pozitivní stádium. V první epoše se lidstvo řídilo náboženstvím, ve druhé filosofickou spekulací, a ve třetí se bude řídit racionální a pozitivní vědou. Sám založil vědu, která má řídit společnost – sociologii. Původně se pozitivní rozvrh měl držet jen v sociologii, ale rozšířil se i do ostatních věd.

Jednotnou metodou všech věd začala být metoda pozitivní, která oproti „negativní“ filosofii nehledá prvotní a konečné příčiny a svět nevysvětluje pomocí transcendentálních sil. Takové síly totiž nelze verifikovat (ověřit, potvrdit správnost). Pravé poznání je hledání kauzálních souvislostí mezi fakty. Takovou souvislostí jsou přírodní zákony. Vysvětlením těchto zákonů dojdeme k univerzálně platnému poznatku, který spojuje zkoumané jevy. *Zkus uvést nějaký příklad.* I já jeden uvedu: vidím, že se voda vaří, a když naleznu souvislost, že se tak děje při 100 °C, tak je to platný poznatek.

Co znamená, že jsme našli univerzálně platný poznatek? Především, že jde o obecný charakter jevů, který lze kdykoliv opakovat a ověřit. Věda si tento model absolutizovala a stal se rozhodujícím klíčem k poznání světa. Už ne víra, ale pozitivní věda, je blíže k pravdě. To je velké paradigma, které stále ještě není překonáno, byť se na tento model snesla velká kritika. Asi tušíš, co kritici vytýkali pozitivismu ...

Pozitivistická věda vychází z fakt, ale co jsou fakta? Podle pozitivistů je to danost, která si nelze vymyslet a za ní nelze jít dále. Kritici ale ukazují, že fakta jsou také uměle

vytvořené interpretace; určité elementy pouze prohlásili za definitivní, základní a nezpochybnitelné.

Striktně se od sebe oddělily vědy humanitní a přírodní, což přetrvává dodnes. Počátky můžeme sledovat již v karteziánismu, kdy byl člověk oddělen od přírody. Filosofie na pozitivistickém základě přestala konkurovat vědě, neboť nikdy nemůže dojít stejně relevantních poznatků jako vědy přírodní. Ale může se zabývat tím, jak vědy poznávají. *Na tomto místě se chvíli zastavíme a nechám tě pátrat samostatně... Vyhledej si hesla scientismus a filosofie vědy a sepiš vše, co tě při tvém pátrání zaujalo. Pak mě to převyprávíš.*

4.2.19 Rudolf Carnap a Ludwig Wittgenstein

Filosofie vědy ve 20. století nezkoumá předměty, nýbrž metody či nástroje vědy. Přesuňme se teď do Vídně, kde se ve 20. a 30. letech 20. století sházela skupina logiků, filosofů a teoretiků vědy. Výchozí půdou tohoto Vídeňského kroužku byl logický pozitivismus (novopozitivismus), který byl pokusem o vědeckou filosofii ve smyslu třetího Comtova stadia.

Jedním z významných členů kroužku byl Rudolf Carnap. Pokusil se o analýzu jazyka, s kterým věda pracuje. Smysluplné jsou podle Carnapa jen verifikovatelné výroky: výroky je třeba převést na empiricky vykazatelné záznamy („protokoly“) a jedině ty jsou poté verifikovatelné. Protokolární věty jsou věty, jejichž obsah vyplývá z bezprostředního pozorování materiálních objektů nebo fyzikálních faktů. Tradiční věty filosofie toto nespĺňují, a proto metafyzika nemůže být vědou. Filosofie může pouze analyzovat vědu, která má umožnit rozpoznat logicky správné věty od vět logicky nesprávných; tedy určit, kdy věda vynáší pravdivé věty. Takové poznání, jak vidíš, je redukováno na výstavbu jazykových výrazů, jimiž artikulujeme pravdy nebo nepravdy.

Logičtí pozitivisté, i Carnap, byli zásadně ovlivněni myšlenkami Ludwiga Wittgensteina. Ve svém traktátu tento myslitel řešil, jak má filosofie objasnit vnitřní logiku užívání jazyka, přičemž moderní logiku a noetiku kombinoval s matematikou (neboť matematika je založena na logice). Podle tohoto díla se dá do poznání světa proniknout prozkoumáním vnitřní logiky jazyka.

Svůj spis Wittgenstein začíná tezí, že soubor všeho, co jest (svět), se neskládá z věcí, nýbrž z fakt. Zkoumání věcí patří přírodním vědám, ale co jsou fakta, která jsou vyjádřena

v jazyce, můžeme poznat filosofií. Jeho vliv na Vídeňský kroužek byl velký, ale logičtí pozitivisté zúžili tyto Wittgenteinovy myšlenky na protokolární věty.

Zkoumání našeho vědomí nestačí; co je uvnitř naší hlavy nelze prokázat, ale když něco říkáme, tak to lze logickou analýzou prozkoumat, zda je to pravdivé či nikoliv. Pravda je tímto objektivizována, jak vidíš. Pravdivost je v tom, že se věty shodují se skutečností a lze je verifikovat. *Je toho mnoho, co k tomuto kroužku říci. Pokud tě toto téma zajímá více, tak neváhej si dohledat další souvislosti sám (např. analytická filosofie, filosofie jazyka, Vídeňský kroužek atd.).*

4.2.20 Karl R. Popper

Významným kritikem Vídeňského kroužku byl K. R. Popper, který upozorňoval na to, že fakta jsou již výsledkem předem vytvořených teorií o tom, co již faktem jest. Ukázal, že fakta jsou jen derivátem teorií; teorie rozhoduje o faktech. Podle Poppera předpoklad, že poznání vychází z pevně daných základů, je chybný. Žádná pevně daná fakta nejsou.

Vypracoval pak jiný projekt poznání: falibilistickou teorii poznání. *Zkus vyhledat, co slovo falibilismus znamená...* Postup vědeckého poznání nemá jít cestou verifikace, nýbrž falsifikace, tzn., že poznatek vždy podrobíme metodologické kritice, po níž buď vydrží anebo ne. Pokud vydrží, pak lze říci, že je to relevantní poznatek. Uvedu příklad: Teorie, že všechny labutě jsou bílé, je platná do té doby, než se objeví jediný případ, který to vyvrátí. Jedna černá labuť dokáže vyvrátit celou teorii o tom, že jsou všechny labutě bílé. Pak je nutné založit novou teorii (labutě jsou bílé nebo černé) a tu opět podrobit zkoumání. To se má provádět u každé vědecké teorie.

Poznání je pak stále otevřené a nezavršené. Nikdy nelze říct, že jsme se dobrali konečného poznání. Popper při této metodě čerpá ze samotného života – život je tvořen metodou zkoušky a omylu. Životní zkušenost Popper definuje jako stále zpřesňující se počet chyb, které jsme udělali; stálé vyřazování chyb a nepravd. Nikdy však nedosáhneme bezchybného stanoviska a nikdy nebudeme dopředu vědět, jak která událost dopadne.

4.2.21 Thomas S. Kuhn

Thomas Kuhn byl jedním z nejvýznamnějších myslitelů druhé poloviny 20. století. Proti Popperově teorii neustálého vývoje stavěl jinou teorii. Ve svém díle *Struktura vědeckých revolucí* zkoumá paradigmaty, tj. obecně uznávané a vědecké výsledky, které v dané chvíli představují pro společenství odborníků model problémů a model jejich řešení.

Vědecké poznání se vždy odehrává v rámci uzavřeného celku, v němž platí určité předpoklady, podle nichž se určí, co je pravdivé a nepravdivé. Vznik poznání má podle Kuhna historické podmínky a není to jen proces myšlení. Nejde o transcendentní podmínky, ale o historicky dané elementy, které umožní prohlásit určitý typ poznání za relevantní.

Kuhn to ukazuje na rozboru vědeckých revolucí: jednotlivé revoluce (Newtonova, Einsteina fyzika) jsou podmíněny kontextem vzniku, úrovně vzdělání, techniky apod. Dochází v nich k přehodnocení základů dosavadního vědění a vždy se vytvoří nové paradigma. Vědecké poznání tedy nesměruje k nějaké jediné pravdě a netýká se objektivní reality (nezávislé skutečnosti, všem společné a vždy již jsoucí). Věda i každá naše činnost má svůj dějinný rozměr a vědecké poznatky vyjadřují jen ducha dané epochy.

V kontroverzi Popperových a Kuhnových myšlenek se nachází dilemata dvou cest: za prvé se vědecké poznání nekonečným způsobem vyvíjí bez vázanosti na historické podmínky, anebo, za druhé, poznání podléhá historickým podmínkám - podléhá hranicím a je platné pouze v rámci určitého paradigmatu.

4.2.22 Paul K. Feyerabend

Na oba myslitele reagoval P. K. Feyerabend, který postoupil za metody. Podle Feyerabenda, a jeho díla *Proti metodě*, nemůžeme určit metodologická pravidla poznání. Víme, že věda poskytuje soubory poznatků, které z části platí a z části neplatí, neboť jsou neustále konfrontovány. Moderní vědy se stala produkcí množství poznatků, jež ale nelze objasnit. Nelze nalézt všeobjímající metodu (ani falsifikace, ani verifikaci, ani historické předpoklady, nejsou dostačující).

Zkoumání vědy končí pouze tím, že se ve vědě „cosi děje“ („anything goes“), tj. základní metodologický princip vědy, to, že nikdy nevíme, k čemu dospějeme a co se bude pokládat za relevantní poznatek. Věda a poznání je podle F. v nekonečném procesu

dobrodružství, v němž nikdy nevíme, kam nás zavede. Poznání je neřízené a nemá pevné metodologické základy.

Jak sis dobře všiml, je to radikální myšlenka, neboť předchozí myslitelé se pokoušeli nalézt jednotnou metodu poznání (Aristotelés, Descartes, Kant, Hegel). Ve 20. století se postupně přechází k názoru, že vědění a poznání ve vědách je bez základů. Základy jsou pouhou chimérou, neboť se poznání neustále rozvíjí. Ukázalo se, že i logika, matematika a fyzika nemají pevné základy, jak se Aristotelés domníval.

Klasická představa vědy, která spočívá na pevných základech, z nichž se dedukují poznatky, je uzavřený deduktivní systém, který pod zorným úhlem kritiky, padá. Vědecké poznání již není kumulací poznatků a rozšiřujícím se zevšeobecňováním. Současná věda, která již není klasickou vědou v uvedeném smyslu, nýbrž je neustálým úsilím překračováním a hledáním neznámého. Otázky dominují nad odpověďmi; nepoznané nad poznaným...

4.2.23 Hermeneutika

Pojďme se teď podívat na druhý filosofický směr, který stál vedle pozitivismu a vymezoval se vůči spekulativním disciplínám – na hermeneutiku. Původ tohoto slova jistě dokážeš vyhledat sám... Hermeneutika se zabývá metodami správného chápání a výkladu textů, zejména náboženských, právních a filosofických. Jako věda se tato nauka rozvinula až v 18. a 19. století, ale její kořeny se dají vystopovat i v antickém Řecku.

Moderní hermeneutika vychází z prací Friedricha Schleiermachera a Wilhelma Diltheye, kteří se jí snažili učinit vědou, která má za cíl odkrýt něco podstatnějšího, než jen kumulovat fakta. Tím podstatnějším je rovina smyslu a rozumění, která fakta předchází. Schleiermacher se snažil proniknout k myšlenkám autorů textů a došel k problému porozumění textu – text knihy si uvědomujeme svými smysly. Tedy svět se neskládá z fakt, nýbrž ze smyslových počítků. Vytvořil pak obecnou zásadu hermeneutiky, která zní: objasnit procesy při výkladu a interpretaci textu.

Text se dá pak posuzovat podle gramatiky a logické struktury, smysluplnosti a empatie do záměrů autora, což je ale relativní složka. Úkolem moderní hermeneutiky je spojit tuto racionální a iracionální složku; překročit pouhý jazyk a přejít do roviny psychické, neboť text není mrtvý produkt, ale uchopuje tvůrčí subjekt autora. Schleiermacher založil hermeneutiku jako universální filosofickou disciplínu s universálním tématem, kterým je rozumění vůbec.

Do té doby se týkala pouze určitých disciplín, ale rovina smyslu je společná všem disciplínám. Abys rozuměl, jde o analýzu toho, čemu rozumíme – smyslu.

Dilthey navazoval na myšlenky Schleiermachera a posunul hermeneutiku dále – snažil se vybudovat vědeckou metodu v humanitních vědách (duchovních vědách). Za každou jedinečností je vždy něco obecného. Nestačí zkoumat pouze kauzální vztahy, jak je tu u přírodních věd, nýbrž chápat vše i ve svém dějinném vývoji a postoupit do roviny porozumění. Také psychologii založil a rozvinul jako rozumějící, která dokáže proniknout do nitra souvislostí vcítěním.

Pro hermeneutiku mělo velký přínos dílo Martina Heideggera. Hermeneutiku Heidegger posunul od teorie poznání k ontologii, která popisuje struktury způsobu bytí. Usiloval o kritické překonání metafyzického pojetí povahy lidství, kdy byl člověk pokládán za pouhou věc mezi věcmi. Pro Heideggera je člověk existencí, kterou charakterizuje rozumějící vztah ke světu a k jeho možnostem, jež se člověku nabízejí. Protože nejde o jednorázový akt, nýbrž o neustálý proces, mluví hermeneutici o tzv. hermeneutickém kruhu, což je zvláštní postoj, do něhož musíme správně vstoupit.

Myšlenku hermeneutického kruhu rozvinul žák Heideggera Hans-Georg Gadamer. A co přesně hermeneutický kruh znamená? Ke každému textu člověk přistupuje s jistým „před-porozuměním“, které se během četby kriticky mění, protože k němu přistupují další a další horizonty a mění se tak obzory čtenáře. Platí to však i pro celek bytí. Podle Heideggera je člověk do světa vržen a vždy již se pohybuje v nějakém „před-porozumění“ světu. Vždy již mu nějak rozumí.

Ve svém díle *Bytí a čas* se Heidegger věnuje otázce po smyslu bytí, neboť byla podle něj zapomenuta. V dosavadní filosofii se zapomnělo na dějinné proměňování bytí a ráz jeho údělu. Pro staré Řeky bylo bytí jako „výskytovost“, což aplikovali na všechna jsoucná – takže tradice nerespektuje ontologickou diferenci, že je rozdíl mezi jsoucнем a bytím. Z nejvyššího jsoucná, kterým byl Bůh, se vysvětlovala nižší jsoucná, čímž bylo bytí zredukováno. Tedy Heidegger chtěl znovu otázku bytí položit v analýze časovosti a dějinnosti člověka.

Ve zkratce jde hermeneutikům o to, co předchází každému setkání s fakty – o rovinu rozumění. *Pokud by tě toto téma blíže zajímalo, neváhej si vyhledat více.* Na tomto místě se s tebou loučím...

4.3 Ukončení cesty

Příteli, jsem rád, že se opět shledáváme v mém přístřeší. Doufám, že ti výlet, na který jsem tě poslal, ukázal, co jsi potřeboval. Prošel jsi významnými mezníky v dějinách myšlení od antického Řecka po současnost. Viděl jsi, jak se to, co bylo považováno za pravdivé poznání, proměňovalo. Viděl jsi, jak s otázkou, kterou sis na začátku kladl i ty, poradili například sofisté, idealisté, aristotelici, empirici, racionalisté, kantovci, pozitivisté a hermeneutici.

A nyní je na tobě, jak s tím naložíš. *Doporučuji ti projít své poznámky, které sis dělal po cestě. Přístup k nim s porozuměním a najdi v nich to nejdůležitější. Jak se vyvíjela otázka bytí? Jaké je pravdivé poznání u jednotlivých myslitelů? A co myslíš ty, může někdy člověk dojít k universálně platné metodě, která nás povede ke konečnému poznatku o světě?*

5 ZÁVĚR

Tato práce byla věnována tématu interaktivního textu pro středoškolské studenty filosofie. Vycházela jsem především ze své vlastní zkušenosti a pokusila jsem se sestavit takový učební text, který by vyhovoval všem zadaným požadavkům a dokázal lépe motivovat studenty v učení tak, než je tomu u běžných učebnic, které většinou jen podávají množství strohých fakt bez souvislostí.

Uvedený ukázkový text by mohl být ještě více rozpracován do příběhu a zadané úkoly by mohly na sebe smysluplně navazovat takovým způsobem, že by čtenář nemohl jednotlivé úkoly překročit, protože jejich výsledek by dával klíč k tomu, jak pokračovat ve čtení dál. Mezi zadanými úkoly jsou však v tomto textu i úvahy, takže zde nemůže použít formu hry či luštění tajenky, díky které by čtenář mohl postupovat dále. Není to však nezbytné. Důležité je oslovit studenty. Stačilo by například doplňování obrazových schémat do předem nakreslené formy, což by bylo v podobě této práce možné a pro studenty zábavné.

Kromě samotné výuky filosofie by se učebnicím tohoto předmětu mělo věnovat více pozornosti, neboť neosloví-li výklad látky studenta hned ze začátku, tak se dá předpokládat, že ho bude velice těžké nějak motivovat ke studiu a zájmu o předmět. Většina studentů zůstává v přesvědčení, že filosofie je něco, co k praktickému životu nepotřebuje a nikdo ji nakonec ani nerozumí. Je potřeba zdůraznit přesahy určitých probíraných témat do současnosti a praktického života. Zároveň vést studenty k vlastnímu přemýšlení a aktivní účasti, jinak hrozí, že se stanou pouhými receptory dat beze smyslu.

Dosáhnout se toho dá různými způsoby, přičemž nejdůležitější je nechat studenta aktivně se účastnit výuky, přemýšlet, klást otázky a vyhledávat odpovědi, které ho zajímají. Proto je účinnější dát několik zajímavých podnětů a nechat dál studenta samotného pátrat po souvislostech a dalších faktech, než mu ihned předat množství pojmů, dat a jmen, které si sice kvůli zkoušce na chvíli zapamatuje, avšak neporozumí-li hlubšímu smyslu látky, tak si z výkladu neodnese víc, než odpor k filosofii.

6 POUŽITÁ LITERATURA

- ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filosofie*. 3. vyd. Praha: Portál, 2010, 377 s. ISBN 978-80-7367-727-5.
- BURKARD, Franz-Peter, Peter KUNZMANN a Franz WIEDMANN. *Encyklopedický atlas filosofie*. Praha: Lidové noviny, 2001, 265 s. ISBN 80-7106-339-8.
- ČÁP, Jan a Jiří MAREŠ. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2007, 655 s. ISBN 978-80-7367-273-7.
- DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii*. Praha: Oikoymenh, 2003, 535 s. ISBN 80-7298-084-X.
- DVOŘÁK, Jan. *Odmaturuj! ze společenských věd rozšířená verze*. 2. vyd. Brno: Didaktis, 2008, 256 s. ISBN 978-80-7358-122-0.
- GAARDER, Jostein. *Sofin svět: román o dějinách filosofie*. 5. vyd. Praha: Albatros, 2006, 430 s. ISBN 80-00-01748-2.
- GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2010, 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.
- KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 2005, 829 s. ISBN 80-7235-272-5.
- Kol. autorů. *Filosofický slovník*. 2. opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, 464 s. ISBN 80-7182-064-4.
- MĚŠŤÁNEK, Tomáš. *Filosofie pro střední školy rozšířené vydání*. Praha: Fraus, 2012, 128 s. ISBN 978-80-7238-516-4.
- PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie*. 4. upr. vyd. Praha: Hermann & synové, 1997, 178 s. ISBN 80-238-1741-8.
- PLATÓN. *Ústava*. 4. vyd. Praha: Oikoymenh, 2005, 428 s. ISBN 80-7298-142-0.
- STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. 7., přeprac. a rozš. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, 630 s. ISBN 80-7192-500-4.
- SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, 200 s. ISBN 21-002-62.
- TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení: od Thaléta k Rousseauovi*. 5. vyd. Praha: Paseka, 2006, 374 s. ISBN 80-7185-819-6.

Internetové zdroje:

MŠMT ČR. *Školská reforma. Nejčastější dotazy* [online]. Cit. 2013-05-23. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolskareforma/dotazy>.

MŠMT ČR. *Školská reforma. Rámcové vzdělávací programy* [online]. Cit. 2013-05-23. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolskareforma/ramcove-vzdelavaci-programy>.

7 PŘÍLOHY

Příloha A <i>Chronologický seznam filosofů</i>	53
Příloha B <i>Doporučená literatura</i>	55
Příloha C <i>Parmenidova báseň</i>	56
Příloha D <i>Platónovo podobenství o jeskyni</i>	58
Příloha E <i>Descartova Meditace</i>	61

Příloha A *Chronologický seznam filosofů*

Thalés z Milétu (624 – 528 př. n. l.) – Voda je počátek všech věcí.

Anaximandros z Milétu (610 – 546 př. n. l.) – Svět pochází z apeironu (neurčita, bezmezna).

Anaximenes – Počátkem všeho je nekonečný vzduch.

Pythagoras ze Samu (570 – 510 př. n. l.) – Mystika čísel.

Hérakleitos z Efesu (540 – 480 př. n. l.) – Pralátkou je oheň. Bytí je svár.

Parmenidés z Eleje (510 – 450 př. n. l.) – Myšlení a bytí je totéž. Bytí jest a nebytí není. Bytí je jedno.

Prótagoras z Abdér (481 – 410 př. n. l.) – Mírou všech věcí je člověk. Sofista. Pravda relativní.

Sókratés (469 – 399 př. n. l.) - Víím, že nic nevím. Dialektika jako umění rozhovoru.

Platón (427 – 347 př. n. l.) – Dialektika, anamnéze, intuice. Teorie idejí. Idealista.

Aristotelés (384 – 322 př. n. l.) – Logika. Úsiá – bytí je jsoucnost věcí. Adekvace. Realista.

Mikuláš Koperník (1473 – 1543) – Heliocentrismus jako hypotéza. Obrat perspektivy.

Francis Bacon (1561 – 1626) – Vědění je moc. Indukce.

Galileo Galilei (1564 – 1642) – Zmatematizování přírody. Pravda nevyvratitelnost teorií.

René Descartes (1596 – 1650) – Myslím, tedy jsem. Racionalismus. Pravda evidence.

Baruch Spinoza (1632 – 1677) – Věci jsou mody jedné neměnné nekonečné substance. Racionalista.

John Locke (1632 – 1704) – Tabula rasa. Poznání možné pouze v rámci zkušeností. Empirismus.

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716) – Univerzálního kalkul. Monády. Racionalismus.

George Berkeley (1685 – 1753) – Být znamená být vnímán. Solipsismus.

David Hume (1711 – 1776) – Kauzalita s psychologickým základem. Empirismus.

Immanuel Kant (1724 – 1804) – Pravda universální platnost. Spojení racionalismus a empirismu.

Johann Gottlieb Fichte (1762 – 1814) – Já plodí ne-Já. Nejsou hranice poznání.

Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768 – 1834) – Zakladatel hermeneutiky.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831) – Absolutní duch. Dialektika. Poznání je odhalování.

Friedrich Schelling (1775 – 1854) – Objektivní idealismus. Absolutno zahrnuje subjekt i objekt.

August Comte (1798 – 1857) – Pozitivismus. Souvislosti mezi fakty – přírodní zákony.

Wilhelm Christian Ludwig Dilthey (1833 – 1911) – Duchovní vědy.

Ludwig Josef Johann Wittgenstein (1889 – 1951) – Filosofie jazyka. Logický empirismus.

Martin Heidegger (1889 – 1976) – Bytí a čas. Otázka po smyslu bytí.

Rudolf Carnap (1891 – 1970) – Novopozitivismus. Protokolární věty.

Hans-Georg Gadamer (1900 – 2002) – Hermeneutický kruh.

Karl Raimund Popper (1902 – 1994) – Metoda falsifikace. Otevřené nezavršené poznání.

Thomas Samuel Kuhn (1922 – 1966) – Paradigmata. Vědecké revoluce.

Paul Karl Feyerabend (1924 – 1994) – Proti jednotné metodě. Anything goes.

Příloha B *Doporučená literatura*

- ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filosofie*. 3. vyd. Praha: Portál, 2010, 377 s.
- DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii*. Praha: Oikoymenh, 2003, 535 s.
- FAJKUS, Břetislav. *Filosofie a metodologie vědy*. Praha: Academia, 2005. 339 s.
- GAARDER, Jostein. *Sofin svět: román o dějinách filosofie*. 5. vyd. Praha: Albatros, 2006, 430 s.
- KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 2005, 829 s.
- Kol. autorů. *Filosofický slovník*. 2. opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, 464 s.
- KUHN, S. Thomas. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenh, 1999. 206 s.
- PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie*. 4. upr. vyd. Praha: Hermann & synové, 1997, 178 s.
- PLATÓN. *Ústava*. 4. vyd. Praha: Oikoymenh, 2005, 428 s.
- STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. 7., přeprac. a rozš. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, 630 s.
- SVOBODA, Karel. *Zlomky před Sokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, 200 s.
- TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení: od Thaléta k Rousseauovi*. 5. vyd. Praha: Paseka, 2006, 374 s.

Příloha C *Parmenidova báseň*

Koně, kteří mě nosí, mě táhli podle mé chuti,
až mě dovezli na onu proslulou k bohyni cestu,
která přes všechna města vždy vodívá znalého muže.
Po ní jsem jel, neb po ní mě vezli rozumní koně
táhnouce vůz a cestu mi dívky ukazovaly.
Žhnoucí náprava v hlavici kol jako píšťala zněla
– neboť s obou dvou stran ji prudce kola dvě hnala
soustruhovaná -, když rychle spěchaly sluneční dívky,
aby mě dovedly k světlu, a proto příbytek Noci
opustily a závoje s hlav svých rukama sňaly.
Stojí tam brána, k níž vedou dráhy jak Dne, tak i Noci;
nadpražím objata je a dole zas kamenným prahem.
Onu etheru bránu pak veliké veřeje plní,
ke kterým střídavé klíče má přísná bohyně práva.
Této něžnými slovy hned domlouvající dívky,
přemluvily ji chytře, by přivřenou závoru rychle
od brány odsunula. Tu rozletěla se brána,
břevna pak pokrytá kovem a spojená čepy i hřeby
střídavě otáčela se v jamkách a široký otvor
dveří zcela se uvolnil. Hned pak sluneční dívky
branou řídily vůz i koně po cestě přímo.
Tehdy bohyně vlídně mě přijala, chopila rukou
pravici mou a tak slova vyřkla a mluvila ke mně:
„Vítej mi, jinochu, který ses spojil s nesmrtelnými
vozatajkami a na koních, již tě nesou, jsi přibyl
do domu mého. Nebyla zlá to sudba, jež tebe
přivedla touto cestou – je vzdálena od dráhy lidské -,
avšak zákon a právo. Máš proto zvědět všechno:
jednak statečné srdce ty poznáš okrouhlé Pravdy,
jednak domněnky lidské, v nichž není jistoty pravé.
Přesto však poznáš i to, jak domnělé mělo by býti

podobné pravdě, kdyby snad proniklo veskrze všechno.

[Zl. B 1 ze Sexta a Simplikia]

Nuže já ti teď povím – a slovo, jež uslyšíš, podrž -,
které lze jenom cesty si mysliti zkoumáním všeho:
jedna cesta, že jest a že vůbec nebytí není,
dráha to přesvědčení, neb ono provází pravdu;
druhá pak cesta, že není a že je nebytí nutné.
O této cestě ti říkám, že nelze ji nikterak poznat,
neboť nejsoucí ani bys nepoznal – není to možno -,
ani je nevyslovil, vždyť myslit a býti je totéž.

[Zl. B 2 a 3 z Prokla, Klementa aj.]

Třeba je říkat a myslit, že jsoucí jest, neboť bytí
jest, kdežto nic věru není. To na mysli míti ti káží,
od této cesty zkoumání chci tebe odvrátit předem.
Avšak též od druhé cesty, té, po níž se zmítají lidé
neznali ničeho, dvojhlaví, neb jim bezradnost v hrudi
řídí bloudící jejich mysl a oni se ženou
hluší a zároveň slepí, ti zmatenci, nesoudné davy,
pro které bytí a nebytí touž je věcí i různou,
pro které také ve všech věcech je zpáteční cesta.

[Zl. B 6 ze Simplikia]

Zl 66 – 67.

Čerpáno z:

SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství
Československé akademie věd, 1962, 200 s. ISBN 21-002-62.

Kniha sedmá

1. A nyní, pokračoval jsem, představ si rozdíl mezi duší vzdělanou a nevzdělanou tímto podobenstvím. Pomysli si lidi jako v podzemním obydlí, podobném jeskyni, jež má ke světlu otevřen dlouhý vchod zšíří celé jeskyně; v tomto obydlí již od dětství žijí spoutáni na nohou i na šjích, takže zůstávají stále na témže místě a vidí jedině dopředu, ale nemohou otáčeti hlavy, protože jim pouta brání; vysoko a daleko vzadu za nimi hoří oheň a uprostřed mezi ohněm a spoutanými vězni jest nahoře příčná cesta, podél níž si myslí vystavěnou zídku na způsob přepážek, jaké mívají před sebou kejklíři a nad kterými ukazují své kousky.

Dobře.

Mysli si pak, že podél této zídky chodí lidé a nosí všelijaké náradí, přečnívající nad zídku, také podoby lidí a zvířat z kamene i ze dřeva i všelijak vyrobené, přičemž jedni z nosičů, jak se podobá, mluví, druzí pak mlčí.

Divný jest ten tvůj obraz a divní věžňové.

Podobní nám, odpověděl jsem; neboť takoví lidé jistě by neviděli ze sebe samých ani ze svých druhů něco více než stíny vrhané ohněm na protější stěnu jeskyně.

Jak by také uviděli, když jsou nuceni držeti po celý život hlavu bez pohnutí?

A co předměty nošené podél zídky? Neviděli by z nich právě tolik?

Ovšemže.

A kdyby mohli vespolek rozmlouvat, jistě by mysleli, že těmi jmény, která dávají tomu, co před sebou vidí, označují skutečné předměty.

Nutně.

A což kdyby to vězení odráželo od protějška i ozvěnu? Kdykoli by promluvil někdo z přecházejících nosičů, nemyslíš, že by pokládali za původ toho hlasu jedině právě ten přecházející stín?

Při Diovi, dozajista.

U takových lidí tedy, děl jsem, by veskrze za pravdu neplatilo nic jiného než stíny těch umělých věcí.

Docela nutně.

Nuže pozoruj, jak by to asi bylo s jejich vyproštěním a vyléčením z pout a nerozumnosti, kdyby se jim ho přirozeně dostalo, a to takto. Jeden z nich jest vyproštěn z pout a přinucen náhle vstáti a otočiti šji a jíti a hleděti vzhůru ke světlu. Z toho všeho by cítil

bolest a pro mžitky v očích nebyl by schopen dívati se na ony předměty, jejichž stíny tenkrát viděl: co by asi řekl, kdyby mu někdo tvrdil, že tenkrát viděl jen preludy, nyní však že zří správněji, jsa mnohem blíže skutečnosti a obrácen k předmětům skutečnějším, a kdyby ho nutil, ukazuje mu na každý z přecházejících předmětů, odpovídati na otázku, co to jest? Nemyslíš, že by byl v nesnázích a domníval se, že věci, které tehdy viděl, byly pravdivější než ty, které mu jsou nyní ukazovány?

Mnohem pravdivější.

2. Nuže, a kdyby ho docela nutil hleděti do světla samého, že by ho bolely oči a že by se obracel a utíkal k tomu, nač se dovede dívati, a měl za to, že toto jest vskutku zřetelnější, než co se mu ukazuje?

Tak jest.

Kdyby pak jej někdo odtamtud násilím vlekl tím drsným a příkrým východem a dříve ho nepustil, až by ho vyvlekl na světlo sluneční, zdalipak by při tom netrpěl bolestí a nevzpouzel se, a když by přišel na světlo, zdalipak by jeho oči, zalité září, mohly viděti něco z toho, co by mu nyní bylo jmenováno skutečným světem?

Jistě ne, aspoň ne hned.

Ano, myslím, že by potřeboval si zvyknouti, kdyby chtěl uviděti, co jest nahoře. A nejprve by zíral nejsnáze na stíny a potom na obrazy lidí i ostatních předmětů zrcadlící se na vodních plochách, později pak na ty předměty samy; dále pak by snesl pohled na tělesa nebeská a na samu oblohu snáze v noci, kdy by se díval na světlo hvězd a měsíce, než ve dne na slunce a sluneční světlo.

Jak by ne?

Konečně pak, myslím, byl by s to, aby popatřil na slunce, ne na jeho obrazy ve vodě nebo na nějaké jiné ploše, nýbrž na ně samo o sobě na jeho vlastním místě, a aby se podíval, jaké jest.

Nutně.

A potom již by si o něm učinil úsudek, že ono jest, co způsobuje roční počasí a oběh roků a všechno spravuje ve viditelném světě, a že jest nějak původcem i všeho toho, co viděti tam dole.

Patrně, že by k tomu potom došel.

A což když si vzpomene na své dřívější obydlí a na tamější vědění a tehdejší své spoluvězně, nemyslíš, že by sám sebe pokládal za šťastného pro tu změnu, oněch pak by litoval?

Ba jistě.

A jestliže měli tehdy mezi sebou zavedeny nějaké pocty a pochvaly a dary pro toho, kdo by nejbystřěji viděl přecházející stíny a nejlépe si pamatoval, které z nich obyčejně chodily napřed, které pozadu a které pospolu, a podle toho byl nejspolehlivější předpovídati, co přijde, sotva by asi cítil po tom touhu a záviděl těm, kterým se u oněch dostává poct a mocných postavení; naopak jistě by mu bylo, jak praví Homér, že by tuze rád chtěl „jako nádeník sloužili jinému, muži nemajetnému“ a raději by cokoli zakusil, než aby měl ony nejasné představy a oním způsobem žil; či nemyslíš?

Tak jest, odpověděl, myslím, že by raději všeho zakusil, než aby žil oním způsobem.

Uvaž i toto, děl jsem. Kdyby takový člověk sestoupil nazpět a posadil se na totéž místo, zdali by se mu oči nenaplnily tmou, když by náhle přišel ze slunce?

Ba jistě.

Tu pak, kdyby zase musel posuzovati ony stíny o závod s oněmi, kteří zůstali stále vězni, dokud má mžitky před očima a dříve, než by se mu oči uklidnily – a toto zvykání by netrvalo zrovna krátce -, zdalipak by nebyl k smíchu a zdali by se o něm neříkalo, že přišel z té cesty nahoru se zkaženým zrakem a že to nestojí ani za pokus choditi tam nahoru? A kdyby se někdo pokoušel je vyprošťovati z pout a vésti nahoru, zdalipak by ho nezabili, kdyby ho nějak mohli rukama uchopiti a zabíti?

Dozajista.

3. Tento tedy obraz, milý Glaukóne, připojme celý k tomu, co bylo řečeno nahoře: prostor jevící se zraku jest jako ten žalární příbytek a světlo ohně v něm hořícího je síla slunce; k tomu pokládej výstup nahoru a dívání se na věci nahoře za vzestoupení duše do pomyslné oblasti a nechybiš se mého mínění, když si je přeješ slyšeti. Bůh sám ví, zdali jest pravdivé. Nuže, jak já to vidím, jest to tak: v oboru poznání spatřuje se na konci, a to jen stěží, idea dobra, když však jest spatřena, jest o ní souditi, že ona jest všemu původcem všeho pravého a krásného, neboť i ve světě viditelném zrodila světlo a jeho pána, slunce, i v oboru pomyslném, kde jest sama paní, poskytla lidem pravdu a rozum; ji musí spatřiti ten, kdo chce rozumně jednati, ať v soukromí, ať v obci...

Čerpáno z:

PLATÓN. *Ústava*. 4. vyd. Praha: Oikoymenh, 2005, s. 213-6.

Příloha E *Descartova Meditace o první filosofii*

O přirozenosti lidské mysli; o tom, že je známější než tělo.

Při včerejší meditaci jsem byl vržen do takových pochybností, že už na ně nemohu zapomenout, ale ani nevidím, jak je vyřešit; jsem poděšen, jako bych byl zničehonic stržen do hlubokého víru a nemohl ani dosáhnout na dno, ani vyplavat na hladinu. Vzepřu se však a budu se dál držet cesty, kterou jsem nastoupil včera, totiž odstraňovat vše, co připouští sebemenší pochybnost, nejinak, než kdybych zjistil, že je to naprosto nepravdivé; a budu pokračovat, dokud nepoznám něco jistého, nebo když nic jiného, alespoň s jistotou to, že nic jisté není. Archimédés nežádal nic než pevný a nehybný bod, a by pohnul z místa celou zemí: a kdybych našel třeba jen něco úplně maličkého, co by bylo jisté a neotřesitelné, bylo by také možno doufat v něco velkého.

Předpokládám tudíž, že vše, co vidím, je nepravdivé: věřím, že nikdy neexistovalo nic z toho, co reprezentuje prolhaná paměť; nemám vůbec žádné smysly, tělo, tvar, rozlehlost, pohyb a místo jsou chiméry. Co pak bude pravdivé? Snad jen to jediné, že nic není jisté.

Ale jak vím, že není nic, co by bylo různé od všeho, co jsem právě uvedl, a u čeho by nebyla ani sebemenší příležitost pochybovat? Není nějaký Bůh, nebo jakým jménem mu budu říkat, který do mne vkládá právě tyto myšlenky? Proč bych se však měl tak domnívat, když snad mohu být jejich původcem sám? Jsem tedy alespoň já něco? Už jsem ale popřel, že mám nějaké smysly a tělo. Přesto váhám – jelikož co potom? Copak nejsem svázán s tělem a smysly tak, že bez nich nemohu být? Ale přesvědčil jsem sám sebe, že na světě není vůbec nic, žádné nebe, žádná země, žádné mysli a žádná těla; není to snad tudíž tak, že nejsem ani já? Naopak, jistě jsem, pokud jsem sám sebe o něčem přesvědčil. Ale je jakýsi nanejvýš mocný a lstivý podvodník, který se mne neustále snaží klamat. Bez pochyby jsem tudíž také já, když mne klame – a ať mne klame, pak jen může, přece nikdy nezpůsobí, abych byl nic, budu-li myslet, že jsem něco. Takže, kdy jsem vše dost a víc než dost zvážil, je třeba stanovit, že výpověď: Já jsem, já existuji, ne nutně pravdivá, kdykoli ji pronesu nebo pojmu myslí.

...Za co jsem se tedy předtím pokládal? Přece za člověka. Ale co je člověk?

...Jsem věc pravdivá a opravdu existující – a jaká věc? Už jsem řekl myslící.

...A co tedy jsem? Věc myslící. Co to je? Inu, věc pochybující, chápající, tvrdící, popírající, chtějící, nechtějící, jakož i představující si a smyslově vnímající.

...Uvažujme věci, které se běžně pokládají za uchopované nejrozlišeněji, totiž tělesa, jichž se dotýkáme a jež vidíme – nikoli však tělesa vůbec (všeobecně poznatky totiž bývají

poněkud smíšenější), nýbrž jedno zvlášť. Vezměme si například tento vosk: teprve nedávno byl vytažen z pláství, ještě docela neztratil svou medovou chuť... zatímco mluvím, dostal se blíže k ohni: zbytky chuti mizí, vůně vyvane, barva se mění, tvar se ztrácí, rozměry narůstají a vosk kapalní... Zůstal tímž voskem? Je třeba přiznat, že ano, nikdo to nepopírá...

Nezbývá tedy než přiznat, že co je tento vosk, si nepředstavuji, ale vnímám to pouze myslí – mluvím o jednom kousku vosku, o vosku vůbec je to totiž jasnější. A co je tento vosk, který se vnímá výhradně myslí? Inu, právě to, co vidím, čeho se dotýkám, co si představuji, zkrátka to, zač jsem jej měl od začátku. Je to ovšem třeba poznamenat, že jeho vnímání není vidění, hmatání ani představování si (ani nikdy nebylo, i když to tak dříve vypadalo), ale výhradně prohlížení si myslí, které může být buď nedokonalé a smíšené, jako bylo dříve, nebo jasné a rozlišené, jako je teď, podle toho, jak si více či méně všímám, z čeho sestává.

...Takže to, o čem jsem mínil, že to vidím očima, uchopuji výhradně schopností soudit, která je v mé myslí.

Čerpáno z:

DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 27-33.